KUR'ÂN'DA FITRAT KAVRAMI

Yaşar KURT*

ÖZET

Bu makale, Kur'ân'da göklerin, yerin (kâinatın) ve insanın yaratılışının ilk safhasını ifade eden f-t-r ve türevlerinin, özellikle de fıtrat kavramının yorumlarını içermektedir. Söz konusu kavramlar lügatler, Kur'ân kelimeleri üzerine yapılan çalışmalar ve tefsirlerden istifade edilerek açıklanmıştır. Bunun yanında fıtrat kavramının bedi', halk ve ce'ale gibi yaratılışın ilk safhalarının anlatıldığı diğer kelimelerle ilişkisine ayrıca yakın ilgisi olması nedeniyle fıtrat–hanif kavramları arasındaki münasebete yer verilmiştir. Konunun hadis boyutu ise; başta fıtrat hadisi olmak üzere içinde fıtrat kavramının geçtiği diğer hadislerle izah edilmeye çalışılmıştır. Son olarak Kur'ân'da f-t-r kökünden türeyen diğer ayetlerin yorumları ve fıtrat ayetine yapılan değerlendirmelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: fıtrat, yoktan yaratma, gökler ve yer (kâinat), insan, kabiliyet

THE CONCEPT OF "FITRAH" IN KORAN

ABSTRACT

This article contains the vocable root of "f-t-r" which means first stage of genesis of the skies and the earth and the the human being, and its derivatives; especially the commentaries of the concept of "fitrah". The mentioned concepts are explained with support of dictionaries and the Works on The Koranic words, and the commentaries of Koran (Tafsir Books). Furthermore, the relation between the concept of fitrah, and the words of "bad'", "halq" and "ca'l", which express the first stage of genesis is discussed. On the other hand the relationship between concepts of "fitrah" and "hanif" is accommodated in this work. As for traditional (hadith) dimension of subject, its clarification is tried by the "hadith of fitrah" primarily, and immediately after the other hadithes, in which the word of "fitrah" comes. Finally the commentaries of other Koranic Verses, which is derived from the root of "f-t-r" and the estimations about the Verse of fitrah are accommodated in this paper.

Key Words: fitrah, creation from nothing , skies, earth (universe), human being, capability.

Giriş

Yaratılış konusu insanoğlunun en eski ve en önemli meselelerinden biridir. Kendisinin yaşadığı ortamdan ayrı ve farklı özelliklere sahip olduğunun farkına varan her insanın, aslını düşünmeye ve bu konuda fikirler üretmeye yönelmesi tabiidir. İnsan burada da kalmayarak etrafını saran fiziki çevrenin sırlarını keşfetmeye kalkışır. Dün-

* Yard. Doç. Dr. Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fakültesi Tefsir Öğretim Üyesi, ykurt@gazi.edu.tr

yanın, göklerin, yerin, ay, güneş ve yıldızların aslını sorgulamaya başlar.

Yaratılışa cevap bulmak için ilk çağlardan itibaren çeşitli felsefe ve düşünce akımları ortaya çıkmıştır. Yoktan yaratmayı kabul etmeyen ilk çağ filozoflarının bir kısmı, yaratılışın kaynağının “Anasır-ı Erbaa/ateş, hava, su, toprak” olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu konuda tesadüften mutlak sona, maddeci felsefi akımdan ruhçu maneviyatçı akıma varıncaya kadar pek çok nazariye ortaya atılmıştır.

Kur’ân’ı Kerim, ilâhlık vasfının en önemli özelliğinin yaratma olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle putlara tapanlara şöyle bir temsil getirmektedir: “O Allah’tan başka yalvardıklarınız (var ya), onların hepsi bir araya toplansalar, bir sinek bile yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan kurtaramazlar”.[1] Bu kadar aciz varlıklara nasıl kulluk ediyorsunuz. Oysa “Yaratan, hiç yaratmayan gibi olur mu?”[2] diyerek ilâhlık vasfının en önemli özelliğinin yaratma olduğuna vurgu yapmaktadır. Kur’ân, “Ona benzer hiçbir şey yoktur,”[3] “Yaratmaya başlayan odur… Göklerde ve yerde en yüce durum O’nundur”[4] “Hiçbir şey onun dengi olmamıştır”[5] “Hiç onun adıyla anılan, ona benzer bir varlık biliyor musun?” ifadeleri ile ilahlık vasfına sahip olabilecek varlığın, yaratıcı olma özelliğinin yanında eşi, dengi, benzeri ve onun adıyla anılan başka bir varlığın olmamasını vurgulamakta ve en yüksek mevkide onun olması gerektiğine işaret etmektedir. Ancak bu özelliklere sahip varlık yaratıcı olabilir. Böylece Kur’ân, ilah olma vasfının en önemli özelliğinin yaratma olduğunu vurgulayarak şirk içinde olan Mekkeli müşrikleri ikaz etmiş ve esas olarak kabul ettiği tevhit inancını yerleştirmeyi hedeflemiştir.

Kur’ân, Mekkeli müşriklerin ilah anlayışını tartışmaya açmaktadır. Zira dönemin cahiliye Arapları ancak sıkıştırıldıklarında Allah’ın varlığını kabul etmekteydiler. “Andolsun onlara: ‘Gökleri ve yeri kim yarattı?’ diye sorsan mutlaka: ‘Allah’ derler.”[6] Bunun yanında dünya ve içinde bulunanların, yedi göğün ve büyük arşın Rabbinin Allah olduğunu; her şeyin mülkü ve yönetimi elinde olan, koruyup kollayan fakat kendisi korunup kollanmayanın Allah olduğunu ifade eden ayetler de söz konusudur.[7] Bu ayetler gösteriyor ki hayatlarının hakikaten tehlikede olduğunu sezdiği zaman müşrik Araplar, geçici bir

1 Hac, 22/73.
2 Nahl, 16/17.
3 Şûrâ, 42/11.
4 Rûm, 30/27.
5 İhlas, 112/4.
6 Lokman, 31/25.
7 Mü’minûn, 23/84–89; Bu konuya yer verilen başka ayetler için bakınız: Ankebut, 29/61,63; Zümer, 39/38.

tevhide başvuruyorlardı.[8] Ancak bir sıkıştırma halinde, akıl ve fıtratları gereği ikrara mecbur kaldıklarında veya sadece denizde boğulma gibi[9] bir ölüm kalım durumunda Allah'ı hatırlıyorlardı. Bunların dışında fiilen Allahsız yaşıyorlardı. Onlara göre Allah çok uzakta bir yaratıcı idi. Onu unutmuşlardı. Tapınmalarını Kur'ân'ın; asnam, evsan, evliya, erbab, tağut, endad, ensab, şufe'a diye vasıflandırdıkları şeriklerine yöneltiyorlardı.[10] Mekke toplumunun bu özellikleri nedeniyle nazil olan ilk ayetlerde "Yaratıcı Varlık ve bunun kabulünün beraberinde getirdiği değerlerin ihyası için pek sık olarak evrendeki tecellîlere, hikmete, ince nizama, bilgi ve sistem yüklü kevnî akışlara dikkat çekilmektedir."[11]

Kur'ân'ı Kerîm sadece dış âleme değil, insanın kendi yaratılışına da özellikle ve önemle vurguda bulunur. Dolayısıyla Kur'ân, hem afakî (kendi dışındaki) hem enfüsi (kendi içindeki) âleme yaptığı göndermelerle insanın kendisinde ve kâinatta meydana gelen değişim ve gelişmelere dikkatini çekerek Rabbi karşısındaki tavrını, tutumunu ve yerini belirlemesini hedefler. Kâinatta ve kendinde var olan harikulade özelliklerin farkına varabilen insan, bu vesile ile Allah'ın yüceliğini ve kendi aczini görebilme imkânı bulabilir.

Kur'ân'ı Kerim'in kelimelerinin kazandığı anlamları itibariyle yapılan başlıca değerlendirmeler, onun ilk müfessiri olan Hz. Peygambere dayanır.[12] Kur'ân'ın bazı kelimelerini anlayamayan kimselere yapılan açıklamalar sadedindeki bu husus sahabe[13] ve tabiin döneminde[14] de devam etmiştir. Ancak Kur'ân üzerine yapılan ilk tefsirlerin önemli örneklerini, dil yönünden yapılan çalışmalar oluşturmaktadır.[15] Ayrıca İslam'ın ilk asırlarından[16] itibaren Kur'ân kelimeleri

---

8 Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev.: Süleyman Ateş, Kevser Yayınları, Ankara ts., s. 97.

9 Ankebut, 29/65; İsra, 17/67.

10 Suat Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1987, s. 4.

11 Sadık Kılıç, *Fıtratın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s. 25.

12 Hz. Peygamberden tefsir örnekleri için bakınız: İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, DİB Yayınları, I-II, Ankara 1988, I, 47.

13 Sahabe tefsirinden örnekleri için bakınız: Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 75.

14 Tabiiler dönemindeki örnekler için bakınız: Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 115.

15 Bazı âlimlere göre ilk dönem kaleme alınan tefsirler, "İ'rabu'l-Kur'ân", "Garibu'l-Kur'ân" ve "Meâni'l-Kur'ân" diye isimlendirilen Kur'ân'ı lügat yönünden ele alan tefsirler olduğu kabul edilmektedir (Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 175, 272).

16 Kaynaklar bu alanda ilk eserin Mukatil b. Süleyman'a (ö. 150/767) ait olduğu konusunda ittifak halindedir. Bu bilgiye yer veren İsmail Cerrahoğlu hoca kitabını kaleme aldığında; İslam'ın ilk yıllarında bu sahada eserler yazılmış olduğunu ancak bugün bu sahadaki eserlerin hemen hemen tamamının daha sonraki asırlara ait olduğunu ifade ederek bu sahadaki eserleri Yahya b. Sallam'dan (ö. 280/893) itibaren sıralamaktadır (İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 1983, s. 186). Tabiatıyla bu bir eksiklik değildir. Yapılan araştırmalar sürekli yenilikleri ortaya çıkarmaktadır. Mukatil b. Süleyman'a ait bu sahadaki eserin de baskısı daha sonra yapılıp bu çalışmada da kullanılmıştır.

üzerine kaleme alınan "el-Vücûh (veya el-Eşbâh) ve'n-Nezâir"[17] türü çalışmalar, tarihi seyri itibariyle Kur'ân üzerine yapılan dil yönü ağırlıklı tefsirler de hep aynı amaca hizmet etmektedir. Konu ile ilgili son asırlarda batılıların başlattığı çalışmalar, ülkemizde özellikle Japonyalı müsteşrik Toshihiko Izutsu'nun bu sahadaki eserleri ile rağbet görmüş ve bu sahada birçok makale kaleme alınmıştır.

Bu çalışma semantik yani kelimelerin tarihi seyir itibariyle kazandığı manalar bakımından yapılan bir incelemedir. Kur'ân'da yoktan yaratma veya yaratılışın ilk safhasını ifade eden en önemli iki kavram söz konusudur. Bunlardan birincisi b-d-a, diğeri ise f-t-r kavramıdır. Kur'ân'da iki yerde göklerin ve yerin yoktan yaratılması manasında[18] geçen b-d-a kavramını başka müstakil bir çalışmaya bırakarak burada f-t-r kavramının semantik çözümlemesini yapacağız.

A- Lügatlerde Fıtrat Kavramı

'Fıtrat' kelimesi f-t-r kökünden gelmektedir. Bu kökten gelen kelimelerden fatr: uzunlamasına yarmak, ikiye ayırmak; iftar: oruçlu oruç açmak; infitâr: yarılmak, çatlamak, açılmak; futûr: yarılmak, çatlamak; fatar: mayalanmamış ekmek veya parmak uçları ile deveyi sağmak gibi anlamlara gelmektedir.[19]

'Fıtrat' kelimesi, sonuna 'te' harfinin ilavesiyle yapılan bir mastar ismidir. İlk dönem Arap dilbilimci müelliflerden Halil b. Ahmed'e (ö. 175/791) göre 'fıtrat'; Allah'ın ezeli bilgisi ile insanları yarattığı din üzere yaratılmış olmak manasına gelir. Bu nedenle Peygamber (sav) hadislerinde: "Her çocuğu annesi fıtrat üzere dünyaya getirir" ifadelerine yer vermektedir.[20] İbn Fâris (ö. 395/1005) ve çağdaşı el-Cevherî (ö. 396/1006), 'Fıtrat' kelimesini 'Hilkat' (yaratılış) şeklinde ifade etmiştir.[21] Râgıp el-İsfehânî (ö. 502/1108), Allah'ın mahlûkatı yaratması olarak yorumlamaktadır. Ancak bu, herhangi bir fiili yapabilme kudretine sahip olmak üzere bir şeyi yoktan var etmek (icat) ve eşi, benzeri olmayan bir şeyi yaratmak (ibda') anlamında bir yaratmadır.

---

17 Aynı kelimenin değişik ayetlerde farklı manalar ifade etmesine "vücûh", bir çok kelimenin aynı manaya gelmesine de "nezâir" denir (Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 184).

18 En'âm, 6/101; Bakara, 2/117.

19 Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, thk.: Mehdî el-:Mahzûmî-İbrahim el-Ferâhidî, Müessesetü'l- Âlemi li'l-Matbuât, I-VIII, Beyrut 1998, VII, 417–418; İbn Fâris, Ebu'l Hüseyin, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüğah*, Dâru'l-Cîl, I-VI, Beyrut 1991, IV, 510; el-Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sıhâh tâcü'l-lüğah ve sıhahu'l-arabiyye*, thk.: Ahmed Abdülğafur Attar, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, I-V, Beyrut 1999, II, 781–782; el-Mütarrizî, Ebu'l-Feth Nasr b. Abdüsseyyid, *el-Müğrib fî tertîbi'l-mu'rib*, thk: Mahmud Fahurî, Mektebetü Usâme b. Zeyd, Halep 1979, s. 362; el-Firuzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, s. 587.

20 Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VII, 418.

21 İbn Faris, *a.g.e.*, IV, 510; el-Cevherî, *a.g.e.*, II, 781.

"Allah'ın yaratması ki, insanları ona göre yaratmıştır"[22] ayetinde de bu anlamda, yani yoktan var etme ve Allah'ı tanımayı (marifetüllah) insanların gönüllerine yerleştirme anlamında geçmektedir. Allah'ın insanların içlerine yerleştirmiş olduğu imanı tanıma (marifetü'l-iman) kuvveti de, Allah'ın yaratmasıdır (fıtratullah). "Andolsun onlara, 'Kendilerini kim yarattı? diye sorsan, elbette: 'Allah' derler"[23] ayeti bu hususa işaret etmektedir. Ayrıca; "Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'a hamd olsun",[24] "Rabbiniz, göklerin ve yerin Rabbidir ki, onları yaratmıştır"[25] ve "bizi yaratana"[26] ayetleri de aynı anlama işaret etmektedir.[27]

el-Mütarrizî'ye (ö. 610/1213) göre, hilkat halk kökünden geldiği gibi, fıtrat de fatr kökünden hal ismidir. Sonra hak dini kabul etme istidadını ifade etmek için, "Her çocuğu annesi fıtrat üzere dünyaya getirir" meşhur hadisinde geldiği üzere özel isim yapılmıştır. Daha sonra sadece İslam dini için kullanılan özel isim olmuştur. Çünkü o, 'tırnakların kesilmesi... fıtrattandır' hadisinde geçtiği üzere bu fiili işleyenin durumlarından bir durumu ortaya koymaktadır.[28]

Fıtrat kelimesini İbn Manzur (ö. 711/1311), Allah'ın mahlûkatını kendisini bilip tanıyacak ve idrâk edecek bir hal, bir kabiliyet üzere yaratması;[29] el-Firuzâbâdî (ö. 817/1414) ise, çocuğun ana rahminde yaratıldığı yaratılış ve din olarak açıklamaktadır.[30]

Aynı kökten gelen 'Fatr' kelimesi ilk defa yaratmaya başlama demektir. Bu mastarın fail (özne) ismi olan 'Fâtır', Allah'ın güzel isimlerinden birisidir. Bunun anlamı, yerleri ve gökleri yaratan demektir.[31] Bu nedenle Kur'ân'da 'fatr' fiili her zaman Allah (cc) hakkında kullanılmaktadır.

Fıtrat, dilbilimciler tarafından genelde hilkat (yaratılış) olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu, bir şeyi yoktan var etme, eşi-benzeri olmayan bir yaratma olarak ifade edilmektedir. Böylece insanı yoktan var eden Allah, onun içine kendini ve imanı tanıma melekesi yerleştirmiştir. Bu özellik dünyada yapıp edilen kötü eylemlerle perdelense de cahiliye dönemi Araplarında olduğu gibi bir sıkıntı,

---

22 Rûm, 30/30.
23 Lokman, 31/25.
24 Fâtır, 35/1.
25 Enbiyâ, 21/56.
26 Tâhâ, 20/72 (Yoktan var eden ve eşsiz ve benzersiz bir şekilde yaratan).
27 Ragıp el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986, s. 575.
28 el-Mütarrizî, *a.g.e.*, s. 362.
29 İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem, *Lisânü'l-arab*, Dâru Sâdır, I-XV, Beyrut 1990, V, 55.
30 el-Firuzâbâdî, *a.g.e.*, s. 587.
31 Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VII, 418.

bela ve musibet anlarında kendini göstermekte, böyle durumlarda insanlar yalnız Allah'a yönelmektedirler.

Tarih boyunca insanı tanıma ve onun özelliklerini ortaya koyma doğrultusunda pekçok gayret ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda İslam âlimleri de insanı ve onun hususiyetlerini izah ederken özellikle Kur'ân'da yer alan fıtrat kavramından istifade etmişler ve bu kavram etrafında değişik yorumlar serdetmişlerdir.

B. Fıtratın Tanımıyla İlgili Görüşler

İslam bilginleri kitap ve sünnette zikredilen fıtrat kavramının tarifi hakkında farklı görüşler ileri sürmektedir. Bunun en önemli sebebi, "Her çocuk fıtrat üzerine doğar" hadisinin devamında dinleyenlerin Hz. Peygambere: Küçükken ölenler hakkında ne dersiniz (cennetlik mi cehennemlik mi?) diye sormaları oluşturmaktadır.[32] Bunun sonucunda çocuğun mümin/kâfir, saîd/şakî olup olmaması ile ilgili kelam tartışmaları da söz konusudur. Biz bu tartışmalara girmekten ziyade fıtrat kavramı etrafında oluşan anlamlara değineceğiz.

İbn Abbas'tan (ö. 68/687–688) tefsir rivayet edenlerin en önemlisi ve tabiinin meşhurlarından olan Mücâhid'e (ö. 104/722) göre fıtrat, İslam dinidir.[33] es-Sanânî (ö. 211/826), et-Taberî (ö. 310/923) ve es-Süyûtî (ö. 911/1505) de fıtratı İslam olarak tefsir etmektedirler.[34] ez-Zürkânî (1122/1710) fıtrat hadisi ve özellikle fıtrat ayetini delil getirerek; 'sen yüzünü, hanif (Allah'ı birleyici) olarak, Allah'ın fıtratı(na uygun olan) dine çevir' sözleri ile Allah; fıtratullah kavramı ile, fıtratı kendisine izafe ederek onu yüceltmektedir. Peygamberinden de bunun gereğini, fıtratullaha uygun hareket etmesini istemektedir. Bu hususlar bizi fıtratın İslam olduğu sonucuna götürmektedir.[35]

Ebu Hanife (ö. 150/767) ahitleşme ayetini[36] delil getirerek; "Kim bu ahitten sonra kâfir olduysa muhakkak ki (o fıtrî ve vehbî imanını kendi fiili ile) değiştirmiş, kim de iman ve tasdik ettiyse hakikaten onun üzerinde sebat ve devam etmiştir. Allah yarattıklarından hiç birini ne küfür üzerinde ne de iman etmeleri yönünde zorlamaz. On-

32 Bu hadis ileride ayrıca incelenecektir.

33 Mücâhid b. Cebr el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid*, thk.: Abdurrahman es-Sûretî, el-Menşûrâtü'l-İlmiyye, I-II, Beyrut ts., II, 500.

34 es-Sanânî, Abdürrezzak b. Hemmam, *Tefsîru's-Sanânî*, thk.: Mustafa Müslim Muhammed, Mektebetü'r-Rüşd, I-II, Riyad 1410, II, 103; et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, I-XXX, Beyrut 1405, XXI, 40, 41; es-Suyûtî, Celaleddin, *ed-Dürru'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, Dâru'l-Fikr, I-VIII, Beyrut 1993, VI, 493.

35 ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1411, II, 119.

36 A'raf, 7/172.

ları ne mümin ne de kâfir olarak yaratmamıştır."[37] sözleri ile insanların yaratılışta iman- küfür gibi sonradan kazanılan bir özellikte değil, bu iki durumu da kabul edebilecek, özellikle de ahitleşme ayetinde vurgulandığı üzere selim fıtrata uygun düşen Rabbini tanıma özelliği ile yaratıldığını ifade etmektedir.

el-Ferrâ (ö. 207/822) ve en-Nehhâs'a (ö. 338/950) göre fıtrat, Allah'ın kullarını kendisinin Rab ve müdebbir olduğunu bilmeleri esası üzerine yaratmasıdır.[38] İbn Kuteybe (ö. 276/889), Allah'ın İnsanları bulundukları hal üzere yaratmasıdır,[39] şeklinde tarif etmektedir. ez-Zeccâc (ö. 311/923) ise fıtratı, hadiste geçtiği üzere beşerin üzerinde yaratılmış olduğu hilkat olduğunu ifade eder. Allah'ın, Âdem'in sulbünden zürriyetini zerre gibi çıkardığında, kendilerinin yaratanı olduklarına kendileri şahitlik ettiler. İşte fıtratullah ile Allah'ın, insanları üzerinde yarattığı din kastedilmektedir.[40]

Vâhidî'ye (ö. 468/1075) göre fıtrat, Allah'ın müminleri üzerinde yaratmış olduğu İslam ve tevhittir. Çünkü (ona göre) müşrikler İslam üzere yaratılmamışlardır.[41] el-Kurtubî (ö. 671/1273) "genel olarak insanların yaratılışta mümin/kafir diye aralarında bir fark olmadığı hususunda tevil ehlinin ittifakı vardır" diyerek bu görüşe itiraz etmektedir.[42]

el-İsfehânî'nin insanın fıtratı (yaratılışı) ile ilgili değerlendirmelerini şöyle özetleyebiliriz: İnsan aslı itibariyle fiillerini ve ahlakını düzeltebilme, bu özelliklerinin bozulmasının sebeplerini tefrik edebilme özelliği ile yaratılmıştır. Bu nedenle onun için iyi veya kötü davranış ve hareket tarzını gerçekleştirebilmesi mümkündür. Bu iki yoldan birine meyledebilir. "Gerçek şu ki, biz insana yolu-yöntemi gösterdik; şükredici, ya da nankör (olması artık kendisine kalmıştır).[43] "ve ona

---

37 İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe, *Fıkh-ı Ekber*, Tercüme eden: Hasan Basri Çantay, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara 1954, s. 12–13.

38 el-Ferrâ, Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'ân*, thk.: Ahmed Yûsuf Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Dâru's-Sürûr, I-III, Beyrut 1955, II, 324; en-Nehhâs, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed, *Meâni'l-Kurâni'l-Kerîm*, thk.: Muhammed Ali es-Sâbûnî, Câmi'atü Ümmi'l-Kura, I-VI, Mekke 1409, V, 259.

39 İbn Kuteybe , Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1978, s. 341.

40 ez-Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. es-Seri, *Meâni'l-Kur'ân ve i'rabuhu*, thk.: Abdülcelil Abduh Şelebi. Âlemü'l-Kütüb, I-V, Beyrut 1988, IV, 184–185.

41 el-Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburî, *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk.: Adil Ahmed Abdülmevcud, I-IV, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, III, 433.

42 el-Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, *el-Câmi' li-ahkami'l-Kur'ân*, tsh: Ahmed Abdülalim Berduni, Dârü'ş-Şa'b, I-XX, Kahire 1372, XIV, 25; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr, el-câmiu beyne fenni'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min ilmi't-tefsîr*, Dâru'l-Fikr, I-V, Beyrut ts., IV, 224.

43 İnsan, 76/3; "Hakikati inkar etmek" (küfür), insanın hem fıtratında mevcut olan Allah'ın varlığını tanıma yeteneğini baskı altına alması, hem de sahip olduğu, iyiyi

(kötülüğün ve iyiliğin) iki yolunu da göstermedik mi?”[44] ayetleri de buna işaret etmektedir. İlk defa yaratılışta iki hususu yapabilme özellikleri ile yaratılmış olması cihetiyle biz insana iki yolu da öğrettik. Artık bundan sonra hayır veya şer bu ikisinden hangisi ile meşgul olur, ülfet ederse ona dönmüş olur. Bu eylemi (iyi veya kötülüğü) adet haline getirirse bu onda huy haline gelir. Bunda devam etmesi durumunda bu özellik onun karakteri olur. Bundan sonra bu huyundan vazgeçmeye çalışsa da artık mümkün olmaz.[45] İnsana insan denmesinin sebebi de, iyilik veya kötülük gördüğünde ona ünsiyet kurabilme özelliğinden dolayıdır.[46]

İmam Gazâlî (ö. 505/1111) de insanın iyilik ve kötülük yapabilme kabiliyetleri ile yaratıldığını, yaratılışta her insanın vermeğe (cömertliğe) de, vermemeğe (cimriliğe) de istidatlı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre insanın bunlardan her ikisine de kuvvet ve kudreti vardır.[47] Bunun yanında çalışma ile elde edilecek güzel huylar da insanın tabiatında mevcuttur.[48] Mizaçta galip olan itidaldir. Her çocuk sağlam bir fıtrata sahip olarak mutedil doğar. Sonra anne-babası Yahudi ise onu Yahudi, Hıristiyan ise onu Hıristiyan, Mecusî ise onu Mecusî yapar. İnsan sonradan öğrenip yapması sebebiyle ahlâksızlıklara bulaşır.[49] Yani Gazâlî, insanın özü itibariyle iyiliğe ve kötülüğe mûtedil (eşit uzaklıkta) olduğunu, sonradan yapıp etmeleri ile mevcut kabiliyetlerini geliştireceğini kabul etmektedir.

el-Kurtubî, fıtrat kavramı ile ilgili şu görüşlere yer vermektedir: Bir görüşe göre “Fıtrat”, din manasına gelmektedir. Bu da Allah’ın dinine, yaratış gayesi ve esasına uyun demektir. Çünkü “Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”[50] ayetinde geçtiği üzere insanlar bunun (dinin ahkâmını yerine getirmek) için yaratılmışlardır. Dinden kasıt ‘ed-dînü’l-kayyim’dir.[51] O da, İslam dinidir. Diğer bir görüşe göre fıtrat, ilk defa bir şeye başlamak demektir. Bu da Allah’ın mahlûkatı ilk defa yaratmaya başlamasını ifade eder. Fıtrat Arapça’da da başlamak anlamına gelmektedir. Buna delil olarak İbn Abbas’tan şu olayı nakleder: Ben iki Arap’ın bir kuyunun ba-

---

ve kötüyü içgüdüsel olarak kavrama yetisini göz ardı etmesi anlamına gelir (Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı, Meal-Tefsir*, çev.: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, I-III, İşaret Yayınları, İstanbul 1999, III, 1215, 5 nolu dipnot).

44 Beled, 90/10.

45 Rağıb el-İsfehânî, *Tafsîlü’n-neşeteyn ve tahsîlü’s-saadeteyn*, thk.: Esad es-Sahmerânî, Dâru’n-Nefâis, Beyrut 1988, s. 153; Rağıb el-İsfehânî, *ez-Zerîatü ilâ mekârimi’ş-şerîa*, thk.: Tâhâ Abdurrauf Sa’d, Mektebetü’l-Külliyyati’l-Ezheriyye, Kahire 1973, s. 61.

46 Rağıb el-İsfehânî, *ez-Zerîa*, s. 193.

47 İmam Gazâlî, *İhyau ulûmi’d-dîn*, Dâru’l-Fikr, VII, 327 (İthâfü’s-sâde kenarında).

48 Gazâlî, *a.g.e.*, VII, 337.

49 Gazâlî, *a.g.e.*, VII, 342.

50 Zâriyât, 51/56.

51 Rûm, 30/43.

şında biri diğerine, 'ene fatartüha', yani önce ben başladım diye tartışıncaya kadar 'gökleri ve yeri yoktan var eden'[52] ayetinin anlamını anlayamamıştım.[53]

Ayet ve hadislerde geçtiği üzere fıtrat, hilkat; fatır da halik anlamında yaratma ve yaratan manasına gelmektedir. Fıtrat ilk defa yaratmaya başlamak demektir. Göklerin yaratılması, devenin azı dişinin çıkması ve kuyuyu yardım, yani ilk defa onu ben kazdım ifadelerinde geçen fatır ve fatara kelimeleri ilk defa yaratma manasında kullanılmaktadır.[54]

Elmalılı Hamdi Yazır'a göre fıtrat, ilk yaratmak demek olan yaratılışın ilk tarz ve şeklini ifade eder. Bundan maksat her ferdin kendine mahsus olan cüzî yaratılışı değil, bütün insanların insan olmaları bakımından yaratılışlarında esas olan ve hepsinde ortak bulunan genel yaratılıştır.[55]

Sonuç olarak ilk dönem İslam âlimleri "fıtrat" kavramını genelde "İslam" olarak tarif ederler. Bunda konu ile ilgili ayet ve hadislerin büyük etkisi olmuştur. Ayrıca Allah'ın, kendisinin Rab olduğunun bilinmesi için kullarına verdiği bir kabiliyet olduğu da ifade edilmektedir. "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" ayeti delil getirilerek 'insanların üzerinde yaratıldığı din' olduğu görüşüne de yer verilmektedir. Bir başka yorum olarak fıtrat; insanların yaratılıştan getirdikleri safiyettir. İnsanlar daha sonra yaptıkları iyi veya kötü amelleri sebebiyle mümin ya da kâfir olmaktadırlar. Konu ayet ve hadislerin yorumlarına yer verildiği yerde yeniden değerlendirilecektir.

Bu açıklamalar ışığında fıtrat kavramını, "yaratılışta insana verilen yaratanını tanıma ve ona boyun eğme, iyi veya kötüyü yapabilme, iyi özelliklerini koruduğu ve devam ettiği sürece iyiye; kötü davranışlara devam ettiği sürece de kötülüğe yakın olabilme kabiliyeti" şeklinde tarif etmek mümkündür.

C. Fıtrat Kavramının Eşanlamlıları

Kur'ân'ı Kerim'e göre ilahlık vasfının en önemli özelliğinin yaratma olduğunu ifade etmiştik. Kur'ân'da Allah'ın gökleri, yeri ve her şeyi yarattığına, onun dışındakilerin hepsi bir araya toplansalar bir sineği bile yaratamayacaklarına yer verilmektedir. Konuyu daha net

---

52 Fâtır, 35/1.

53 el-Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 25–27.

54 en-Nehhâs, *a.g.e.*, V, 259. Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Fâik fi garîbi'l-hadis*, thk.: Ali Muhammed el-Becavî-Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Marife, I-IV, Beyrut ts., III, 127.

55 Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili,* Nebioğlu Basımevi, I-IX, İstanbul 1960, VI, 3822.

ifade etmek üzere, "Yaratan, hiç yaratmayan gibi olur mu?"[56] ayeti ile yaratıcılık vasfının ilahlık için zorunlu bir vasıf olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu özelliğe sahip olduğundan dolayı Kur'ân'ı Kerim'de; göklerin, yerin, güneşin, ayın, yıldızların, bitkilerin, hayvanların ve insanların yaratıcısının Allah olduğu ve yaratmaya hâlen de devam ettiğine dair birçok ayet söz konusudur. Kur'ân'da yaratmanın değişik safhalarının anlatıldığı pek çok kavram bulunmaktadır. Fıtrat kavramı, yaratmanın ilk döneminde yer aldığı için, biz burada bu safhadaki kavramlarla fıtrat kavramı arasındaki ilişkiye yer vereceğiz.

1- Fıtrat ve Bed'

Bedî', "alet, madde, zaman ve mekân olmadan bir şeyi yoktan var eden; örneği ve benzeri bulunmayan ilk varlık ve yaratılan şey" manalarına gelir.[57] Başka bir ifadeyle bir şeyi, bir varlıktan, bir oluşumdan veya bir noksanlıktan kemale gitme durumu olmadan bir defada yoktan var etmek anlamındadır. Bu da başkaları için değil ancak bârî (yaratan) sıfatına sahip olan Allah için söz konusu olabilir.[58] Bedî' ismi, Allah'ın esmâ-i hüsnasından biridir. Bir şeyi yoktan var etmeyi, bir şeyi varlık âlemine getireceğinde kendisinden başka kimsenin ona ortak olamayacağını ifade eder.[59]

Kur'ân'ı Kerim'de b-d-a kökünden türeyen dört tane kelime bulunmaktadır. Bir şeyi ilk defa ortaya atan, hiç söylenmemiş bir şeyi söyleyen manasına "bid'an"[60] isminin yanında, ortaya yeni bir şey çıkarmak, icat etmek manasında "ibtede'ûhâ"[61] fiili zikredilmektedir. Bunların dışında iki yerde geçmekte olan bedi' sıfatı, ikisinde de "göklerin ve yerin yoktan yaratan" anlamında Allah'a nispet edilmektedir.[62] Her iki ayetin öncesinde Allah'a çocuk, oğullar ve kızlar izafe eden Yahudi, Hıristiyan ve müşrik Arapların inancı reddedilerek Allah ile kâinat arasındaki ilişkinin baba-evlat münasebeti değil, yaratan yaratılan ilgisinden ibaret olduğu vurgulanır.[63] Oysa Allah, gökleri, yeri ve onların içindeki her şeyi, bir düzen üzere ve sadece "ol!" demekle icat etmiştir. Öyleyse ona nasıl oğullar ve kızlar isnat edilebilir.

---

[56] Nahl, 16/17.
[57] et-Taberî, *a.g.e.*, I, 509; Zekeriyya er-Razi, Ebu Bekr Muhammed, *Muhtaru's-sıhâh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 35; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 50; İbn Manzûr, *a.g.e.*, VIII, 6-8; et-Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Fârukî, *Keşşâfu ıstılahâti'l-fünûn*, Dâru Sâdır, I-III, Beyrut ts., I, 135.
[58] el-İsfehânî, *ez-Zerîa*, s. 219.
[59] Ebu İshak İbrahim b. Muhammed, *Tefsîru esmâillahi'l-hüsnâ*, thk.: Ahmed Yusuf Dekaik, Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, Dimaşk 1974, s. 64.
[60] Ahkaf, 46/9.
[61] Hadid, 57/27.
[62] En'âm, 6/101; Bakara, 2/117.
[63] Suat Yıldırım, "bedî' md.", *DİA*, V, 319.

Kur'ân yorumcuları, özellikle bedi' kavramının yer aldığı ayetleri göz önüne alarak, Allah'ın kâinatı yoktan yarattığını kabul etmektedirler. İslam akaidinin ilk ve en önemli temel kaynağı kabul edilen "Fıkh-ı Ekber" adlı eserinde İmam-ı A'zam da; "Allah eşyayı (kâinatı) herhangi bir şeyden (meydana gelmiş) olmayarak (yoktan) yarattı,"[64] görüşüne yer vermektedir.

Bu açıklamalardan sonra anlıyoruz ki, yoktan var oluşu ifade eden ibdâ' ile fıtrat arasında şu şekilde bir ilgi kurulabilir. İbdâ' daha ziyâde yoktan var etme anlamında kullanılmaktadır. Fıtrat ise ibdâ' fiilinden sonraki aşama olabilir. Yaratılan, yokluğun içerisinden çıkartılan ise gökler, yer, insanlar ve diğer canlılardır. Herhangi bir şeyin bir maddeden veya ilk yaratılıştaki gibi yokluktan ilk icadı ve ilk çıkışına fatr denir. Şu halde fıtrat, öncül bir ilimle takdir etmek manasını da içeren yaratma kavramının ikinci kısmını oluşturmaktadır.[65]

2- Fıtrat ve Halk

Yaratmayı ifade eden kavramlardan biri h-l-k kökü ve türevleridir. Haleka; bir şeyi yoktan var etmek veya bir şeyden bir şeyi yaratmak anlamlarına gelmektedir.[66] Bu kelime Kur'ân'da iki yüz altmış yerde geçmektedir.[67] Bunlardan iki yüz elli birinde, doğrudan yaratma ile ilgili olarak kullanılmıştır.[68] Halk, mastar olmasına rağmen ism-i mef'ûl anlamında da kullanılır. O takdirde yaratılan manasındadır. Kelime yoktan var etme "ibdâ" ile eş anlamlı olduğunda, yalnızca Allah için kullanılmak üzere hâlik denilir. Bir başka şeyden meydana getirme, takdir etme anlamıyla Allah'tan başka varlıklar için de hâlik kelimesi kullanılabilir.[69] el-İsfahânî'ye (502/1108) göre hâlik kelimesi insanlar için kullanıldığında şu şiirde olduğu gibi; "düzenleme, belirleme ve takdir" anlamına gelir: "Sen düzenlersin halk ettiğin şeyi / Bazıları ise halk eder, ama düzenleyemezler."[70]

---

64 İmam-A'zam, *a.g.e.*, s. 11.

65 Elmalılı, *a.g.e.*, III, 1889–1890 (sadeleştirilerek).

66 Mukatil b. Süleyman, *el-Vucûh ve'n-Nazâir*, haz. Ali Özek, İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, s. 132; Zekeriyya er-Razi, *Muhtar*, s. 158; Damegânî, Ebu Abdullah Hüseyin b. Muhammed, *Kamusü'l-Kur'an ev; Islâhü'l-vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk.: Abdülaziz Seyyidü'l-Ehl, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1983, s. 163; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 224–225; Ebü'l-Bekâ, Eyyub b. Musa el-Hüseyni, *Külliyyatu ebi'l-bekâ*, Dârü't-Tıbaati'l-Amire, Bulak 1837, s. 177.

67 Muhammed Fuad Abdülbaki, *Mucemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1990, s. 241–245; Veli Ulutürk, *Kur'ân'ı Kerim'de Yaratma Kavramı*, İnsan yayınları, İstanbul 1995, s. 13–14; Sait Şimşek, *Yaratılış Olayı*, Beyan Yayınları, İstanbul 1998, s. 11.

68 Hüdaverdi Adam, Kelam *Perspektifinden Genetik Kopyalama, Köprü Üç Aylık Fikir Dergisi*, 83, Yaz 2003, ss. 57–68.

69 Ulutürk, *a.g.e.*, s. 13–21.

70 el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 225.

"Fatr" ve "halk" kelimeleri yaratma, "fâtır" ve "hâlik" kelimeleri yaratan, "fıtrat" ve "hilkat" kelimeleri de yaratılış anlamlarında aynı manaya gelmektedir. Ancak f-t-r ve türevleri, yoktan var etme anlamında yalnız Allah için kullanılırken h-l-k ve türevleri, yoktan var etme anlamında kullanılmasının yanında başka varlıklar için de kullanılması yönüyle fıtrat kelimesinden ayrılmaktadır. Yoktan var etme manası cihetiyle bakıldığında "fâtır" kelimesi ile "hâlik" kelimesi arasında da ince bir fark vardır. "Fâtır" sıfatı "hâlik" sıfatının içindedir ve ilk defa yaratmaya başlayan demektir. "Hâlik" daha ziyade Türkçede kullandığımız "yaratan" anlamına gelmektedir. Yaratma olayının gerçekleşmesi için kullanılır. Ancak yaratma olayının zamanı, sırası, takdiri, gayesi söz konusu olduğunda "fâtır" kavramı ile karşılaşmaktayız. Bu da bir varlığın nasıl, ne zaman, hangi gayeye yönelik olarak yaratılması anlamını taşır ki, buna fıtrat denilir.

Gökler, yer, bütün varlıklar hangi özelliklerle ve hangi gayeyi yerine getirmek üzere yaratılmışlarsa bunun dışına çıkamazlar. Gökler ve yer ister istemez onun buyruğuna boyun eğmiştir. Daha doğrusu isteyerek boyun eğmektedir.[71] Yani her şey kendi karakteri ve kendisi için belirlenen yasaya göre hareket etmektedir.[72] Buna fıtratullah veya sünnetüllah denilir. Ancak insan yaratılışı itibariyle diğer varlıklardan ayrıdır. Özü itibariyle Allah'ı tanıma ve ona boyun eğme kabiliyeti ile yaratılmış olmakla birlikte,[73] bunun aksine ona asi olup bedbaht da olabilmektedir.[74]

Fıtrat ile halk arasındaki bir diğer ilişki de, Kur'ân-ı Kerim'de bir yerde geçen fıtrat kavramından hemen sonra "Allah'ın yaratması değiştirilemez"[75] şeklinde halk kelimesinin geçmesidir. Fıtrat ayeti işlenirken bu hususa yer verilecektir.

3- Fıtrat ve Ca'l

Değişik anlamları ihtiva eden ce'ale kavramı yaratma ile ilgili olarak; bir şeyden bir şey var etmek, bir halden bir hale döndürmek manalarına gelmektedir.[76] Bu manaları itibariyle ce'ale kelimesinin yoktan yaratma ile bir ilgisi olmadığını söyleyebiliriz. Ce'ale fili, halekadan sonra düzenleme, şekil verme, yaratılan şeyler üzerindeki bazı değişikler için de kullanılmaktadır. Bu nedenle ce'ale kavramı yaratma ile ikinci derecede alakası olan bir kelimedir.[77]

---

71 Fussilet, 41/11.
72 İsra, 17/84.
63 Rûm, 30/30.
74 Tîn, 95/4–5.
75 Rûm, 30/30.
76 Mukatil, *el-Vucûh*, 80; Dameğânî, *a.g.e.*, 106; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 132.
77 Ulutürk, *a.g.e.*, s. 43.

Ce'ale fili kullanarak yaratılışın gerçekleşmesinden sonraki oluşumlar ile alakalı Kur'ân'da: Yaratıldıktan sonra göklerin bir tavan,[78] arzın bir karar yeri,[79] bir beşik,[80] döşek[81] haline dönüştürülmesi, insanların millet ve kabilelere ayrılması[82] gibi ayrıntılara yer verilmektedir.

En'am suresinin birinci ayetinde gökler ve yer hakkında halk (yaratmak), karanlıklar ve nur hakkında ca'l (yapmak) denilmiştir. Tefsirciler diyorlar ki "ca'l" de "halk" gibi bir inşâ ve yaratmadır. Şu kadar ki halk, tekvînle ilgili inşâya tahsis edilmiş ve bir takdir ve tesviye mânâsını da içine alır. Yani halk kavramında, yaratılanın her yönüyle özel kaderlerini yoktan var eden ve takdir eden öncü ve bir kapsayıcı ilim ve ona göre gerek maddesiz ve gerek bir maddeden yapma ve düzen verme manası vardır. Ve bu şekilde fıtrat (yaratma ve tabiat) anlamı, halk (yaratma) ve hilkat (yaratılış) anlamından bir cüzdür. Ca'l (yapma) ise bu ayette olduğu gibi tekvînî inşâ ile ilgili bir kavramdır.[83]

Örneklerde görüldüğü gibi ce'ale, yaratmadan sonra yapılan düzenleme, şekil verme gibi değişiklikler için kullanılmaktadır. Bu durum fıtrat kavramı ile ifade ettiğimiz ilk yaratmadan sonraki değişiklikleri ifade etmek için kullanılmaktadır.

Kur'ân'ı Kerîm'de yaratma kavramı ile ilgili doğrudan[84] veya dolaylı olarak ilk yaratma, ikinci kez yaratma, yeniden yaratma, son yaratma, diriltme, yeniden diriltme, canlandırma vb. manalara gelen pek çok kelime bulunmaktadır.[85] Bu ayetlerde geçen fiiller yalnız Allah'a izafe edildiği gibi, onun dışındaki varlıklara da atıflar yapılmaktadır. Ancak bu kavramlar, fıtrat kavramının ifade ettiği yaratma zamanından uzak oldukları için onlara yer verilmemiştir.

G. Fıtrat Kavramının Hanif Kavramıyla İlişkisi

Hanif lügat itibariyle şerden hayra, hayırdan şerre meyletmektir.[86] Doğuştan ayağı dışa doğru olan ve bu nedenle düzgün basamayan bir adamın ayağı gibi bir şeye yönelen ve ondan yüz çeviremeyen kimse anlamı da vardır.[87] Bu kavram daha sonra bütün dinlerden

---

78 Enbiya, 21/32.
79 Mü'min, 40/64.
80 Tâhâ, 20/53.
81 Bakara, 2/22.
82 Hucurât, 49/13.
83 Elmalılı, *a.g.e.*, III, 1866(özetle).
84 "Bedee" kavramı: el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 52; Ebü'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 98; "enşee" kavramı: Mukatil, *el-Vucûh*, s. 128; Damegânî, *a.g.e.*, s. 455.
85 Ulutürk, *a.g.e.*, ss. 28–63.
86 İbn Manzûr, *a.g.e.*, IX, 57.
87 İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslami, I-IX, Beyrut 1404, VI, 300.

yüz çevirerek Müslüman olmak anlamında kullanılmıştır. Yani hakka yönelen kimse demektir. Sadık, samimi, içten dürüst anlamlarına gelen muhlis; dümdüz, dosdoğru, isabetli anlamlarında müstakim anlamı da vardır. Cahiliye döneminde sünnet olan ve hacceden kimseye hanif deniliyordu. Çünkü cahiliye dönemindeki Arapların İbrahim dininden sünnet olma ve haccetme dışında tutunacakları hiçbir şey yoktu. İslam geldikten sonra Müslüman oldu anlamında hanif oldu denilmiştir.[88]

Hanif; samimi olmak,[89] din ve itaat konusunda dosdoğru olmak,[90]samimi olarak yüzü Allah'a çevirmek, din ve amel konusunda samimi olmak,[91] dosdoğru Allah'a dönmek,[92] ondan başkasından yüz çevirmek,[93] mensuh ve muharref bütün dinlerden yüz çevirmek[94] manalarına gelmektedir.

Elmalıya göre "Hanif", hanef mastarından bir sıfattır. Sapıklıktan istikamete, çarpıklıktan doğruluğa meyleden anlamına gelir. Hanifin asıl anlamı, eğriliği bırakıp doğruya giden demektir. Bu mana ile örfte İbrahim milletine isim olmuştur ki, başka dinler ile batıl mabutlardan çekinip, yalnız bir Allah'a eğilen, Allah'ı bir bilen demektir. "Şirk koşmaksızın yalnız Allah'a inananlardır."[95] ayeti de buna işaret etmektedir. Buradaki "hanîfen"; ilimsiz olarak hevaya tabi olmanın ve şirkin tam zıddı olan hakka meyli, doğruluğu ve tevhidi ifade etmektedir. Ve mana şu olur: Sen yüzünü dine öyle tut, öyle tam yönel ki, o eğriliklerden, o bozuk hevalardan, batıl meyillerden sakınıp yalnız hakka meylederek dosdoğru Allah fıtratına, dine yani fıtrat olan (yaratılışa uygun düşen) Allah'ın dinine, Allah'ın o fıtratına, o yaratışına sarıl.[96]

Hanif kavramı Kur'ân'da on iki yerde geçmektedir.[97] Bunlardan dokuzunda, hanifliğin müşriklikten farklı ve onun karşıtı olduğu ifade edilmektedir. Yine Kur'ân, Hz. İbrahim'i hanif olarak nitelemekte,[98] onun Yahudi ve Hıristiyan olmadığını da tasrih etmektedir.[99]

---

88 İbn Manzûr, *a.g.e.*, IX, 57–58.
89 Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, thk.: Ahmed Fahid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-III, Beyrut 2003, III, 11.
90 et-Taberî, *a.g.e.*, XXI, 40.
91 Semerkandî, Ebü'l-Leys İmamülhüda Nasr b. Muhammed, *Tefsîru's-Semerkandî=Bahru'l-ulûm*, thk.: Ali Muhammed Muavvez, *Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,* I-III, *Beyrut 1993*, III, 11.
92 el-Vahidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk.: Adil Ahmed Abdülmevcud, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1994, III, 433.
93 el-Vahidî, *el-Vecîz fi tefsîri'l-kitabi'l-azîz*, thk.: Safvan Adnan Davudî, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1415, II, 842.
94 Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 24.
95 Hac, 22/31.
96 Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 3821–3822(sadeleştirilerek).
97 Fuad Abdülbaki, *a.g.e.*, s. 220
98 En'am, 6/79.

Bunun yanında Ehl-i Kitab'ın hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri de vurgulanmaktadır.[100] Hz. Peygamber ve ona uyanlardan da hanif olarak Allah'a kulluk etmeleri emredilmektedir.[101] Buna göre haniflik müşriklik olmadığı gibi Yahudilik ve Hıristiyanlık da değildir. Kur'ân Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanlardan hanifler olarak Allah'a kulluk etmelerini istemekle bu üç dinin mensuplarını Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği haniflik (şirk ve küfürden uzaklaşarak Allah'a yönelme) dini ortak paydasında birleştirmeyi hedeflemektedir. Çünkü İslam, özelde Hz. Peygambere vahyedilen dinin adı olmakla birlikte, genelde Hz. Âdem'den beri vahiy yoluyla gelen dinlerin genel adıdır. Bu nedenle Allah Müslümanlara, "Babanız İbrahim'in dinin(ne uyun)" dedikten hemen sonar, o (Allah) bundan (Kur'ân'dan) önce (ki kitaplarda) de, bunda (Kur'ân) da size 'Müslümanlar' adını verdi ki, elçi size şahit olsun."[102] ifadeleri ile İslam adının vahiy yoluyla gelen dinlerin genel adı olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla haniflik (şirk ve küfürden uzaklaşarak Allah'a yönelme) Allah'ın başlangıçtan itibaren insanlara bildirdiği ve fıtrat ayetinde ifadesini bulduğu üzere insan tabiatına (Fıtrata) en uygun dindir.

Hanif kavramı Kur'ân'daki anlamı itibariyle hadislerde de yer almaktadır. İbn Abbas'tan rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber'e, "Allah katında hangi din daha makbukdür?" diye sorulduğunda, "kolaylaştırılmış haniflik" demiştir.[103] Hz. Peygamber'in konuyla ilgili bir başka hadisi, "Allah, 'kullarımın hepsini hanif olarak yarattım' buyurdu"[104] mealindedir. Ayrıca Hz. Peygamber, "Ben Yahudilik ve Hıristiyanlıkla değil kolaylaştırılmış haniflikle gönderildim"[105] buyurmaktadır.

Bu hadisler, yukarıda yer verilen ayetlerin birer yorumu olarak alınabilir. Ayetlerde Hz. Peygamber'e, hanifliğe uyması emredilirken, hadislerle bu husus Hz. Peygamber tarafından teyit edilmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in getirdiği din aynen Hz. İbrahim'in getirdiği din gibi, insanların şirk ve küfürden uzaklaşarak Allah'a yönelmesini isteyen haniflik dinidir. Bundan dolayı İslami eserlerde hanif kelimesi, İslam kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır. Hz Peygamber'in ifade ettiği 'kolaylaştırılmış haniflik' ifadeleri de; "Allah katında hak din İslam'dır"[106], "Kim İslam'dan başka bir din ararsa, bilsin ki, (o din) ondan kabul edilmeyecektir"[107], "Sizin için din olarak

---

99 Bakara, 2/135; Al-i İmran, 3/67.
100 Beyyine, 98/5.
101 Yunus, 10/105; Rûm, 30/30.
102 Hac, 22/78.
103 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Müessesetü Kurtuba, I-VI, Mısır ts. I, 236.
104 İbn Hanbel, *a.g.e.*, IV, 162.
105 İbn Hanbel, *a.g.e.*, V, 266; VI, 116, 233.
106 Al-i İmran, 3/19.
107 Al-i İmran, 3/85.

İslam'ı seçtim ve ondan razı oldum"[108] ayetleri çerçevesinde bakıldığında 'kolaylaştırılmış haniflik' ifadelerinin İslam'dan ayrı bir din olması düşünülemez.[109]

Hanif kavramı yaratılıştan getirilen safiyeti ifade eder. Çocuk dış çevre ile irtibata geçtikten sonra bu özelliği bozulmaya başlar ki, bunda en büyük etken şeytandır. Şeytanın insana musallat olarak onun yaratılıştaki temizliğini bozacağını Hz. Peygamber şöyle dile getirmektedir. "Ben bütün kullarımı hanifler (salim fıtrat, şirk ve küfürden uzaklaşarak Allah'a yönelme) olarak yarattım. Ancak muhakkak onlara şeytanları geldi de dinleri konusunda onları aldattı. Kendilerine helal kıldığım şeyleri onlara haram kıldı. Hiç bir delil indirmediğim halde (öne sürebilecekleri kabul edilebilir hiç bir delilleri olmamalarına rağmen) beni ortak koşmalarını emretti.[110]

Bu hadis ve Hz. Peygamber'in her doğan çocuğun fıtrat üzere doğacağını ifade ettiği hadis göz önüne alındığında, hanif ile fıtrat kavramı arasında birbirinden ayrılması mümkün olamayacak derecede bir ilginin olduğu söylenebilir. Konunun daha iyi anlaşılması açısından fıtrat hadisinin hemen akabinde, yüzünü hanif olarak fıtrat dinine çevrilmesini[111] ayetine de yer vermek gerekir. Hadisler ve ayet birlikte müzakere edildiğinde şu sonuçlara ulaşılabilir: Allah insanları kendisini idrak ve kabule uygun (fıtrat üzere) yaratmaktadır. Allah'ın insanlara verdiği bu yaratılış ve tevhit özelliğini her türlü şirk ve küfürden uzak tutmak (hanif olmak) gerekir. Bu en doğru dindir. Ancak insanlar, özlerindeki bu anlayış ve kavrayışı dünyaya geldikten ve dilleri dönmeye başladıktan sonra koruma konusunda zorluk çekebilirler. Anne-babaları, şeytanın sürekli dürtüleri veya onları Allah'tan uzaklaştıran her türlü oluşuma karşı duramayabilirler. Bu durum geçicidir. İnsan için asıl olan şirk ve küfürden uzak olarak (hanif) yaratılışına uygun (fıtrat) bir tavır sergilemesi ve Allah'a yönelmesidir.

---

[108] Maide, 5/3.

[109] İ. Lütfi Çakan, *Hadislerle Gerçekler*, İstanbul 1990, I, 148–153; Şaban Kuzgun, "Hanif md.", *DİA*, XVI, 36.

[110] Ma'mer b. Raşid, Ebu Urve b. Ebi Amr el-Ezdî, *Kitabü'l-câmi'*, thk.: Habiburrahman A'zamî, I-II, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1403, XI, 120(Abdürrezzak b. Hemmam'ın el-Musannefi ile birlikte); İbn Hanbel, *a.g.e.*, IV, 162; et-Tayalisî, Süleyman b. Davud, *Müsnedü't-Tayalisî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts., s. 145; Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *Sahîh-i Müslim*, thk.: Muhammed Fuad Abdülbaki, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, I-V, Beyrut ts., IV, 2197; İbn Hibban, Ebu Hatim Muhammed b. Ahmed et-Temimi, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk.: Şuayb Arnaut, Müessesetü'r-Risale, I-XVIII, Beyrut 1993, II, 423, 426.

[111] Rûm, 30/30.

D. Hadislerde Fıtrat Kavramı

Fıtrat kavramına Kur'ân'da yer verildiği gibi Hz. Peygamber'in hadislerinde de yer almaktadır. İçinde fıtrat kavramının yer aldığı en önemli hadis, fıtrat hadisidir. Bundan başka "Beş veya on şeyin fıtrattan olduğu" ile ilgili hadisler de söz konusudur. Ayrıca içinde fıtrat kavramının yer aldığı farklı konulardaki hadislere de rastlanmaktadır. Şimdi fıtrat hadisinden başlayarak konu ile ilgili hadisleri görelim.

Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Her çocuk ancak fıtrat üzere dünyaya getirilir. Bundan sonra anası babası (Yahudi ise) onu Yahudi yaparlar, (Hıristiyan ise) onu Hıristiyan yaparlar, (Mecusi ise) onu Mecusi yaparlar. Nitekim kusursuz doğan bir hayvan yavrusu içinde siz kulağı, burnu, ayağı kesik olanını hiç görüyor musunuz?" Bundan sonra Ebu Hureyre şu ayeti okudu: "Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah'ın yaratma yasasına (uygun olan dine dön) ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte doğru din odur. Fakat insanların çoğu bilmezler."[112]

Bu hadisin başka bir rivayetinde: "Doğrulan her çocuk muhakkak millet (din) üzere olduğu halde doğrulur. Gönlündeki itikadını dili ile beyan edip açıklayıncaya kadar şu İslam milleti üzere bulunur. Fıtrat dininden başka değişik bir şey üzerine değildir" ifadelerine yer verilmektedir.[113]

Bu hadisin rivayet edildiği bir başka varyantında İbn Şihab ez-Zührî (124/742), her ölen çocuğa, zina eden bir kadına ait olsa bile cenaze namazı kılınır. Çünkü o çocuk İslam fıtratı üzere yaratılmış olup, o fıtrat üzere doğrulmuştur.[114] Buhârî (256/870) bu hadisi 'müşriklerin ölen çocukları hakkında söylenmiş hadisler babında' zikrederken[115], Müslim (261/875) 'kâfir ve Müslüman çocuklarının ölümlerinin hükmü' başlığı altında yer vermektedir.[116] Hadisin devamında dinleyenler: Ey Allah'ın Rasûlü, küçükken ölenler hakkında ne dersiniz (cennetlik mi, cehennemlik mi?) diye sordular. Hz. Pey-

---

[112] Rûm, 30/30; Malik b. Enes, *el-Muvatta*, thk.: Muhammed Fuad Abdülbaki, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, I-II, Mısır ts., I, 241; İbn Hanbel, *a.g.e.*, II, 275; el-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, thk.: Mustafa Dîb el-Buğa, Dâru İbn Kesîr, I-VI, Beyrut 1987, I, 456; IV, 1792; Müslim, *a.g.e.*, IV, 2047; İbn Hibbân, *a.g.e.*, I, 336- 337, 339–341.

[113] Müslim, *a.g.e.*, IV, 2048.

[114] el-Buhârî, *a.g.e.*, I, 456.

[115] el-Buhârî, *a.g.e.*, I, 465.

[116] Müslim, *a.g.e.*, IV, 2047.

gamber şu cevabı verdi: "Allah onları yarattığı zaman onların ne yapacaklarını, neyi işleyeceklerini en iyi bilendir."[117]

Konu ile ilgili bir başka hadis şöyledir: Hz. Peygamber Huneyn savaşında bir birlik gönderdi. Onlar müşriklerle savaştılar. Çocuklarına varıncaya kadar onları öldürdüler. Geldiklerinde Hz. Peygamber: "Çocukları öldürecek kadar ileri gitmekten ne elde ettiniz?" dedi. Onlar: "Ya Rasûlellah, ama onlar müşriklerin çocukları idiler." dediler. Hz. Peygamber: "Sizin en hayırlınız müşriklerin çocuklarıdır. Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, her doğan çocuk İslam fıtratı üzere doğar. Dili dönünceye kadar bu fıtratta kalır.[118]

Değişik varyantları ile vermeye çalıştığımız bu hadis, her doğan çocuğun fıtrat üzere doğduğunu ifade ederken âlimler, Müslüman, müşrik veya kâfir kimselerin çocukları hakkında farklı görüşler ileri sürmektedirler. Genelin kabulü, Müslüman çocukların mükellef olmadan önce öldükleri için cennetlik oldukları yönündedir. Müşrik ailelerin buluğ çağından evvel ölen çocukları ile ilgili farklı üç görüş vardır. Birincisi, bu çocukların dünya hayatında babalarına tabi olmakla birlikte ahirette Müslüman çocukları ile birlikte olduklarıdır. Bu konuda herhangi bir hüküm verilemez diyenler olmuştur. Üçüncü görüş sahipleri muhakkik âlimlerdir ki, bunlara göre müşrik ailelerin çocukları da cennetliktir. Bu görüşlerini "Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü taşımaz. Biz Peygamber göndermedikçe azap edecek değiliz"[119] ayeti ile desteklemektedirler. Ayrıca; reşit oluncaya yahut bir peygamberin risaleti kendisine ulaşıncaya kadar çocuk için bir sorumluluk yoktur, bu konuda âlimlerin ittifakı vardır,[120] ifadeleri de bu konuyu teyit etmektedir.

Fıtrat kavramı üzerine hadis âlimleri de benzer şeyler söylemişlerdir. Bunlar içinde en meşhur olan görüş, fıtratın İslam olduğudur.[121] Bu konuya Ebu Hureyre'nin hadisin hemen devamında yer verdiği: "Allah'ın yaratma yasasına (uygun olan dine dön) ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte doğru din odur." ayetini de delil getirmektedirler. Buradaki Allah'ın yarat-

---

[117] el-Buhârî, *a.g.e.*, I, 465; VI, 2434; Müslim, *a.g.e.*, IV, 2048; İbn Hibbân, *a.g.e.*, I, 342.

[118] es-Sanânî, Abdürrezzak b. Hemmam, *Musannef*, thk.: Habiburrahman A'zami, el-Mektebü'l-İslâmî, I-XI, Beyrut 1403, V, 202; İbn Hanbel, *a.g.e.*, III, 435; Hakim Nisaburî, Ebu Abdullah İbnü'l-Beyyî, *el-Müstedrek ale's-sahihayn*, thk.: Mustafa Abdülkadir Ata, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1990, II, 133.

[119] İsrâ, 17/15.

[120] Müslim, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayınevi, I-VIII, İstanbul 1970, VIII, 138; ez-Zürkânî, *a.g.e.*, II, 119; Mübârekfûrî, Ebü'l-Ali Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahim, *Tuhfetü'l-ahvezî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-X, Beyrut ts., VI, 288.

[121] Mübârekfûrî, *a.g.e.*, VI, 287.

masından kasıt, inkâr, iman, Allah'ı tanıma veya reddetme şeklinde bütün insan neslinin doğuştan getirmiş olduğu özelliktir.[122]

Âlimlerin hadiste geçen fıtratın manası hakkında ihtilaf etmelerinin sebebi, kaderiyenin bu hadisi delil getirerek küfür ve isyanın Allah'ın takdiri ile olmadığı, aksine insanların ilk defa ortaya koydukları bir eylem olduğunu ileri sürmeleridir. Bazı âlimler kaderiyenin bu yorumu nedeniyle fıtratın İslam manasına olduğu görüşünü tevil etmeye çalışmışlardır. Ancak hadisin sonunda Hz. Peygamberin, müşriklerin çocuklarının durumunu soran dinleyenlere söylediği, "Allah onları yarattığı zaman onların ne yapacaklarını, neyi işleyeceklerini en iyi bilendir" sözü bu görüşte olanlara bir cevap niteliği taşımaktadır.[123]

Fıtrat kavramının lügat anlamlarını içeren ilk defa bir şeye başlama, bir şeyi yoktan var etme anlamlarına da yer verilmektedir. Hadisin işaret ettiği husus, her çocuğun yaratılış özelliği itibariyle ve isteyerek hakkı kabul etmeye hazır halde yaratılmış olmasıdır. Çocuk, insan ve cinlerden olan şeytanlardan uzak olursa bunun gereğini yerine getirir. Yani Allah'ın razı olmayacağı şeyleri tercih etmez. Yaratılışına uygun hareket eder. Tıpkı kusursuz bir hayvanın yine kusursuz yavru doğurması gibi ki, insanların azalarına zarar vermedikleri sürece o hayvan kusursuz bir hayvandır.[124] Burada hadiste yer verilen anne-baba ile çocuğun çevresinin önemine vurgu yapılmaktadır. Bu husus hadiste, sonradan müdahale edilmedikçe hayvan nasıl sağlam yavrular dünyaya getiriyorsa, insana da müdahale edilmedikçe safiyetini koruyacağı şeklinde örneklenmektedir. Hadiste yer verilen bir diğer husus, çocuğun safiyetini dili dönünceye kadar koruyacağıdır. Bu konu belki de ayrıca ele alınıp incelenmelidir. Ancak şu kadarını söylemek gerekir ki, dilin kullanımı, kavramların zihinde oluşması insanın kendini dış dünyaya karşı ifade etmesi demektir. Bundan sonra iyi veya kötü, doğru ya da yanlış gibi muhakemenin yapılmaya başlandığı bir dönem söz konusudur. Yani çocuğun şekilleneceği, eğitilebileceği bir çağa gelmiş olması demektir. Dolayısıyla eğitim ve öğretiminin çocuğun gelişmesinde ve kimliğini kazanmasındaki önemine vurgu yapılmaktadır.

Fıtrat kavramına yer verilen bir diğer hadis; "Fıtrat beştir (veya beş şey fıtrattandır): Sünnet olmak, eteği tıraş etmek, bıyıkları kı-

---

122 İbn Abdilber, *et-Temhîd*, Vizâratü Umûmi'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, I-XXIV, Mağrib 1387, XVIII, 84.

123 el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi sahîhi'l-Buhârî*, thk.: Muhammed Fuad Abdülbaki, Muhyiddin Hatib, Dâru'l-Marife, I-XIII, Beyrut 1397, III, 250.

124 İbnü'l-Esîr, Ebü's-Saadat Mecdüddin Mübarek b. Muhammed, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk.: Tahir Ahmed Zavi- Mahmud Muhammed Tanahî,I-V, Beyrut 1979, I, 247; III, 457.

saltmak, tırnakları kesmek ve koltuk altı kıllarını gidermek."[125] Sıralamada değişiklik olmakla birlikte hadis kaynaklarında aynı hususlara yer verilmektedir.

Yukarıdaki özelliklerin bir kısmına da yer verilen başka bir hadis de şöyledir. "On şey fıtrattandır: Bıyıkları kısaltmak, sakalı bol ve uzun bırakmak, misvak kullanmak, burnuna su çekmek, tırnakları kısaltmak, parmak mafsallarını yıkamak, koltuk altını temizlemek, eteği tıraş etmek, küçük veya büyük abdest mahallini su ile yıkamak, hadisi rivayet eden onuncuyu unuttum dedi.[126]

Beş ve on şey fıtrattandır ifadelerinin yanında tek tek bazı özelliklere yer verildiğini de görmekteyiz. Bunlar; "bıyıkları kısaltmak fıtrattandır,"[127] "bıyıkları kısaltmak, tırnakları kesmek, eteği tıraş etmek fıtrattandır"[128] hadisleridir.

Hadislerde sayılan beş veya on şeyin yerine getirilmesinin, yaratılışın bir gereği olduğu vurgulanmak istenmektedir. Bu hususlara riayet etmeyen kimsede insana ait bir görüntü kalmaz. Bunlar aynı zamanda ahlâkın da güzelleşmesine vesile olan maddi ve manevi temizlik kaideleridir. Allah'ın güzel surette yarattığı[129] insanoğlu bu hasletlere riayet ettiği ölçüde kendisine lütfedilen yaratılışının güzelliğini devam ettirip koruyabilir. Kendisine emanet olarak verilen görüntüsünün güzelleşmesi veya vücudunun temizlenmesi için yapacağı her türlü temizliğin karşılığında aynı zamanda manevi bir karşılık da söz konusudur.[130]

Bu hadislerin yanında değişik konularda da fıtrat kavramına yer verildiğini görmekteyiz. Miraç ile ilgili hadiste gök katlarını gezerken Hz. Peygamber'e, birisinin içinde süt diğerinde şarap olan iki kap getirildi. Bunların hangisini dilersen al denildi. Ben içinde süt olanı

---

125 el-Buhârî, *a.g.e.*, V, 2209, 2320; Müslim, *a.g.e.*, I, 221, 222; Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as, *Sünenu Ebu Davud*, thk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, I-IV, Dâru'l-Fikr, yy. ts., IV, 84; Ebu Avâne, Yakub b. İshak, *Müsnedü Ebi Avâne*, thk.: Eymen b. Arif ed-Dimaşkî, Dâru'l-Marife, I-V, Beyrut 1998, I, 162; İbn Hibbân, *a.g.e.*, XII, 292–293.

126 ed-Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünenü'd-Dârimî,* thk.: Fevvaz Ahmed Zümerli, Halid es-Sebi' Alemi, Dârü'l-Kitabi'l-Arabi, I-II, Beyrut 1987, I, 78; Müslim, *a.g.e.*, I, 223; Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Ali, *Sünenü'n-Nesâî*, haz.: Abdülfettah Ebu Gudde, Mektebü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, I-VIII, Halep 1986, VIII, 126; İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk.: Muhammed Mustafa A'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, I-IV, Beyrut 1970, I, 47; Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer, *Sünenü'd-Dârekutnî,* thk.: Abdullah Haşim Yemani Medenî, I-IV, Dâru'l-Marife, Beyrut 1966, I, 94.

127 el-Buhârî, *a.g.e.*, V, 2208.

128 İbn Hibbân, *a.g.e.*, XII, 291.

129 Mü'min, 40/64.

130 ed-Deylemî, Ebu Şüca', *ef-Firdevs bi me'sûri'l-hıtâb,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-V, Beyrut 1986, III, 146.

aldım ve içtim. Bana fıtrata hidayet olundun,[131] (bazı hadis rivayetlerinde sen ve ümmetin[132], bazı hadis rivayetlerinde fıtratı seçtin[133] veya fıtrata isabet ettin)[134] eğer sen şarabı almış olsaydın ümmetin azgın olurdu denildi.[135]

Hz. Peygamberin kendisine ikram edilen kaplardan sütü tercih etmesine fıtrat denmesi, çocuğun karnına ilk giren, midesi ve bağırsaklarını ilk defa faaliyete geçmesine sebep olan şeyin süt olması nedeniyle olsa gerektir. Hz. Peygamberin şaraba değil de süte yönelmesinin sırrı, ona olan alışkanlığından da olabilir. Çünkü süt cinsinden vücudun bozulmasına sebep olacak bir şey doğmaz.[136]

Bir başka hadisinde Hz. Peygamber, yatağına giren kimsenin hangi duayı okuması gerektiğini söyledikten sonra; 'bu duayı okuyan kimse şayet o gece içinde ölecek olursa, fıtrat yani İslam dini üzere ölür, eğer sabaha ulaşırsa hayra isabet eder' buyurdu.[137]

Bir diğer hadis; Hz. Peygamber savaşa çıktığında âdeti üzere şafak söktüğü zaman ezana kulak verir, eğer ezan sesi işitirse baskından vazgeçer, ezan sesi işitmezse baskın yapardı. Bir gün bir kimsenin "Allah-u Ekber" dediğini duydu. Bunun üzerine Rasûlullah, "fıtrat üzeresin" buyurdu.[138]

Fıtrat kavramına hadislerde değişik konularda da yer verildiğine şahit olmaktayız. Rüyada süt görmek,[139] cuma günü yıkanmak[140] fıtrattandır. İmamla birlikte okumak fıtrattan değildir.[141] Zina eden

---

[131] İbn Hibbân, *a.g.e.*, I, 247–248.

[132] el-Buhârî, *a.g.e.*, III, 1411; V, 2128; Müslim, *a.g.e.*, I, 150; İbn Huzeyme, *a.g.e.*, I, 155, Ebu Avâne, *a.g.e.*, I, 108; İbn Hibbân, *a.g.e.*, I, 240; Hakim Nisaburî, *a.g.e.*, I, 154.

[133] el-Buhârî, *a.g.e.*, III, 1243.

[134] el-Buhârî, *a.g.e.*, III, 1269; Müslim, *a.g.e.*, I, 154.

[135] el-Buhârî, *a.g.e.*, III, 1243, 1269; Müslim, *a.g.e.*, I, 145, 150, 154; İbn Hibbân, *a.g.e.*, I, 247.

[136] el-Askalânî, *a.g.e.*, VII, 215; el-Mübârekfûrî, *a.g.e.*, VIII, 447.

[137] Ma'mer b. Raşid, *a.g.e.*, XI, 34; Buhari, *a.g.e.*, I, 97; V, 2326, 2327; VI, 2722; Müslim, *a.g.e.*, IV, 2081-2082; İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, *Sünenu İbn Mâce*, thk.: Muhammed Fuad Abdülbaki, Dâru'l-Fikr, I-II, Beyrut ts., II, 1275; en-Nesâî, *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, thk.: Faruk Hammade, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1406, s. 133; İbn Hibbân, *a.g.e.*, XII, 347.

[138] es-Sanânî, *a.g.e.*, I, 485; Müslim, *a.g.e.*, I, 288; et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, thk.: Ahmed Muhammed Şakir, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut ts., IV, 163; İbn Huzeyme, *a.g.e.*, I, 208; Ebu Avâne, *a.g.e.*, I, 280; İbn Hibbân, *a.g.e.*, XI, 61.

[139] İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed, *Musannef İbn Ebi Şeybe*, thk.: Kemal Yusuf Hut, I-VII, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409, VI, 181; ed- Dârimî, *a.g.e.*, II, 171. Ebu Ya'lâ, Ahmed b. Ali, *Mu'cem*, thk.: İrşadülhak Eseri, İdâretü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, Faysalâbâd 1407, s. 260; ed-Deylemî, *a.g.e.*, II, 208.

[140] İbn Hibbân, *a.g.e.*, IV, 23; es-Sanânî, *a.g.e.*, IV, 334.

[141] es-Sanânî, *a.g.e.*, II, 138; et-Tahâvî, Ahmed b. Muhammed, *Şerhu meâni'l-âsâr*, thk.: Muhammed Zühri Neccar, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1399, I, 219.

kadının çocuğunun cenaze namazı kılınır. Çünkü her çocuk fıtrat üzere yaratılmıştır.[142]

Hadis âlimleri rüyada süt görmenin fıtrata (yaratılışa) delalet etmesi ile ilgili bazı yorumlar getirmektedirler. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) bu konuda şu görüşlere yer vermektedir. Her çocuk Allah'ın varlığını ikrar etme özelliği (fıtrat) ile doğar. Eğer kendi haline bırakılır ve kötülüklerin sergilendiği yerlerden uzak olursa, Allah'tan başkasına yönelmez. Tıpkı yeni doğan çocuğun vücuduna yaraması nedeniyle başka şeye döndürülünceye kadar süte karşı olan sevgisi ve yönelişi de böyledir.[143] el-Münâvî'ye (ö. 1031/1622) göre rüyada süt görmek sünnete, ilme ve Kur'ân'a delalet eder. Çünkü dünya yemeği olarak çocuğun aldığı ilk şey süttür. Onunla güç, kuvvet kazanır. Bağırsakları onunla harekete geçer. Kalbin ilimle hayat bulması gibi, çocuk da sütle kuvvetlenir, hayat bulur.[144]

Sonuç olarak hadislerde yer verilen fıtrat kavramı genelde, insana doğuştan verilen, insanı insan yapan özellikler için kullanılmıştır. Bunların bazısı tırnak, bıyık, sakal gibi uzadığında, düzeltilmezse kişinin fiziki yapısı ile ilgilidir. Özellikle yer verilen konu fıtrat hadisinde ifadesini bulduğu üzere insanın doğuştan getirdiği özellikleri ile alakalı olanıdır.

F. Kur'ân'da f-t-r Kökünün Diğer Türevleri

Kur'ân'ı Kerim'de f-t-r kökünden gelen fatara, infatara, yetefattaru, fâtır, münfetir ve futûr kelimeleri fiil, isim ve sıfat şeklinde değişik sure ve ayetlerde yer almaktadır. Bu kelimelerin geçtiği bütün ayetlerde fail/yaratan Allah'tır. Yaratılan ise gökler, yer ve insanlardır.

Fatara ve türevleri Kur'ân'ı Kerim'de yirmi yerde yer almaktadır. Bunlardan bir tanesi konumuzun esasını oluşturan fıtrat kelimesidir. Ona ayrıca yer verilecektir. Bunun dışındaki kelimelerden sekiz tanesinde göklerin ve yerin yaratılması, altı tanesinde insanın yaratılışı, beş tanesinde ise göklerin çatlaması, yarılması veya bozulması konuları işlenmektedir.

Göklerin, yerin ve insanın yaratılması genelde Mekkî surelerde yer almaktadır. Yaşı, makamı veya mevkisi ne olursa olsun her insan kendisinden ve içinde yaşamak zorunda olduğu yer ve göklerden oluşan dünya ve onun içindekilerden ayrı yaşaması mümkün değildir. Bu nedenle Allah, şirk içinde bocalayan öncelikle Mekke halkına yönelerek kendi yaratılışların yanında göklerin ve yerin eşsiz yaratılışı-

---

142 es-Sanânî, *a.g.e.*, III, 533.

143 el-Askalânî, *a.g.e.*, III, 248; VII, 215; XII, 393.

144 el-Münâvî, Abdurraûf, *Feyzu'l-kadîr*, el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübra, I-VI, Mısır 1356, IV, 49.

na bakmalarını istemektedir. Bunun yanında bütün insanlığa seslenerek yaratılan hiçbir şeyin tesadüf eseri olamayacağını düşünmeleri ve her biri harikulâde birer âlem olan bu varlıklara ibret nazarı ile baktıklarında Allah'ı bulabileceklerine işaret etmektedir. Bu yönden baktığımızda yaratılışı ifade eden f-t-r kökünden türeyen bütün kelimelerin Mekkî surelerde yer alması manidardır.

1- Göklerin ve Yerin Yaratılışı

Göklerin ve yerin yaratılması ile ilgili olarak nüzul sırasına göre inen ilk ayet Enbiya suresinin elli altıncı ayetidir. Bu ayette Allah, Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanların ortak atası ve hanifliğin temsilcisi olan Hz. İbrahim'in ağzından, "Rabbiniz göklerin ve yerin Rabbidir ki, onları yaratmıştır. Ben de buna şahitlik edenlerdenim" ifadelerine yer vermektedir. Bir önceki ayette inanmayanlar; sen bize gerçeği mi getirdin yoksa şakamı yapıyorsun? diyorlar. Hz. İbrahim; sizin de, göklerin ve yerin yönetimi de onları yoktan var eden Allah'ın elindedir buyurmaktadır.[145]

Bundan sonra nazil olan ayetlerden iki tanesi; "Gökleri ve yeri yoktan var eden"[146] ifadeleri ile En'am suresinde geçmektedir. Müfessirler özellikle on dördüncü ayetle ilgili geniş yorumlara yer vermektedir. "Gökleri ve yeri yoktan var eden, besleyen fakat kendisi beslenmeyen Allah'tan başka dost mu tutayım?" Buradaki "fatır" kelimesi; ilk defa icat etme, yoktan var etme anlamındadır. Bu ayette Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber'den atalarının dini olan putlara tapmasını istediklerinde Allah elçisinden şöyle söylemesini istiyor: Ben, gökleri ve yeri yoktan var eden Allah dururken, ondan başkasını mı dost, yani Rab, yaradan ve yardımcı edineceğim?[147] Bu ayetle ilgili en geniş açıklama Elmalılı tarafından yapılmıştır. Ona göre fatrın aslı, bir şeyi başlangıcında yarmak manasınadır. Dilimizdeki yaratmak kelimesi daha çok bununla ilgilidir. Bunun izahı şudur: Sonradan olan varlıklar, olay vücuda gelmezden önce yokturlar. Mesela sakin ve tenha bir yerde göz yumulduğu veya karanlık bir yerde veya bir gecede çevreye bakıldığı zaman hiçbir noktada bir yarık, bir delik görünmez. Hepsi karanlıkta, yoklukta, bitişik, kapanık, bitişmiş bir halde bulunur ki, insanlara mutlak yokluk ancak bu şekilde açıklanabilir. Sonra bu hâl içinde bir noktadan bir varlığın belirdiği, mesela bir ışığın, bir yıldızın doğduğu an tasavvur edilirse bunun o noktada fezayı yarıp orada bir varlık, bir delik, bir pencere gibi zuhur ettiği görülür. İşte sonradan olan varlıkların ilk varlık anı, yok olan

---

[145] Beydâvî, Ebu Said Nasiruddin Abdullah b. Ömer, *Envâru't-tenzîl ve esrârut-te'vîl*, thk.: Abdülkadir Arafat el-Aşa Hasune, Dâru'l-Fikr, I-V, Beyrut 1996, IV, 98; Kurtubî, *a.g.e.*, XI, 296.

[146] En'am, 6/14, 79.

[147] et-Taberî, *a.g.e.*, VII, 158; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 11; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 397; Beydâvî, *a.g.e.*, II, 396.

fezanın böyle bir yarılışıdır. Bu yarılma, bu fatr ve bu ilk yarılıştaki varlık hali bir fıtrattır. Yaratmak ve yaratılış da budur.

Yoktan yaratılış böyle olduğu gibi, bir aslî maddeden yaratılış da böyledir. Bir maddeden diğer bir cismin, bir varlığın ortaya çıkması ilk önce böyle bir yarılma ile başlar. Bir yarılma ki, hem önceki maddeyi, hem de fezayı yarmıştır. Bir varlıktan, diğer bir varlığın kopması; bir tohumdan bir çimenin çıkması; bir hücreden bir hücrenin doğması hep bir yarılmadır. Bu yarılma, önceki maddeye göre bir yıkım ve bozulma, fakat ondan çıkan yeni varlığa göre de bir ıslah yarılması ve varlıktır. İlk maddeyi çıkarışta ise, hiçbir bozma manası yoktur. O, sırf iyi olan bir ayırmadır. İşte ilk önce herhangi bir şeyin madde ile olan ilk icat ve var oluşuna fatr ve ilk varlığına ait durumuna fıtrat adı verilmiştir ki, bu fıtratın devamı içindeki uyuma da tabiat ismi verilir. Bunun için fıtrat, tabiattan öncedir. Tabiatın manası, fıtrat hâlinin devamı ve tekrarı mertebesinden başlayan bir uydusudur.

İşte, "göklerin ve yerin yaratıcısı" olan Allah, hem bütün fıtratları yaratır, hem de onların tayin edilmiş olan devamları ve birbiri ardı sıra kesilmeksizin sürmeleri için muhtaç oldukları doğal ihtiyaçlarını da bahşeder. Ve kendisi her ihtiyaçtan uzaktır. Bu yaratma ve ihsanına karşı kullarından, yarattıklarından hiçbir fayda maksadı gözetmez. Ancak ikinci durumda ebedî rahmetine ulaşmakla onları gazabından korumak için kendine, emirlerine ve hükümlerine teslim olmayı ve uymayı ister.[148]

Bu açıklamalardan anlıyoruz ki, fatr veya fıtrat bir şeyi yoktan ve örneksiz olarak yaratmak anlamına geldiği gibi, birbirini takip eden, devamlı bir yaratılışı da ifade eder. Bir canlıdan onun aynı özellikleri taşıyan yeni bir canlının doğması, bir tohumdan aynı özellikleri taşıyan bir bitkinin yeşermesi sonra kuruyup toprağa karışması ve tekrar yeşermesi sürekli bir fatr, bir yarılma olayıdır. Bu varlıkları yaratan (fatır) Allah'tır. Bu durum, varlıkların devamını sağlamada Allah'ın onlar üzerine koyduğu bir kanunudur. Her varlık, Allah'ın kendileri için belirlediği sünnetüllah veya adetüllah denen fıtrat üzere hayatını sürdürür. Bunun dışına çıkması mümkün değildir. Her ölüm, yeni bir oluşuma gebedir. Kâinattaki bu dönüşüm ve değişim, ölüm ve diriliş; aynı zamanda öldükten sonra dirilişin nasıl olacağı hakkında da bir delildir.[149] Dünyanın ölümü bile Ahiret hayatına bir doğuştur.

Göklerin ve yerin yaratılışı ile ilgili buraya kadar üç ayete yer verdik. Bunun dışındaki beş ayete baktığımızda müfessirler özellikle Fatır suresinin birinci ayetine yorum getirmektedir. Diğer ayetler-

---

[148] Elmalılı, *a.g.e.*, III, 1889–1890 (özetle).
[149] Yasin, 36/33.

de[150] genelde göklerin ve yerin ilk defa ve örneksiz olarak yoktan yaratıldığı ifadelerine yer verilmektedir.

Fatır suresinin birinci ayeti hakkındaki görüşler şöyledir: Hamd, gökleri ve yeri örneği olmaksızın yoktan var eden Allah'a aittir.[151] Bu ayette gökler ve yer ifadeleri ile bütün âlemin mümkün olduğu kastedilmektedir. Mümkün âlem, "Onun zatından başka her şey helak olacaktır"[152] ayetinin işaret ettiği üzere yokluk âlemidir. Allah gökleri ve yeri çıkarmak için yokluğu yarmıştır. Bir görüş olarak, bu ayetle yağmurlara ve bitkilere işaret edildiği de söylenebilir. Yani Allah, yağmurla gökleri; bitkilerle de yeri yararak onları varlık âlemine çıkarmıştır.[153]

Elmalılı bu ayeti şöyle tefsir etmektedir: "Fatara" aslında yarmak manasınadır. İlk olarak yaratmak manası daha çok meşhur olmuştur. Bununla birlikte bazı tefsir bilginlerinin dediği gibi, yarmak manasında ismi fail olması da mümkündür. Bu şekilde biz bundan "gök yarıldığı zaman"[154] ifadesindeki infitarı (yarılmayı) da anlayabiliriz ki, bu durumda ahiretin yaratılması da açıklanmış olur. Fatır kelimesi için en uygun anlam; hem ilk yaratılmayı, hem de ikinci yaratılmayı kapsamasıdır. Bu durumda mana şöyle olur: Hamd, gökleri ve yeryüzünü yaran ve ayıracak olan, dünyayı yarattığı gibi ahireti de yaratan... Allah'adır.[155]

Yeri geldikçe ifade edildiği gibi f-t-r kökü ve müştakları yaratma anlamında devamlı Allah'a izafe edilmektedir. Bu kelimelerle Allah hakkında ilk yaratmaya işaret edildiği gibi, bu ayette beyan edildiği üzere sürekli bir yaratma, ya da yaratmada dilediği kadar artırma[156] da ifade edilmektedir.

2-İnsanın Yaratılışı

F-t-r kökünden insanın yaratılışına Kur'ân'ı Kerim'de altı ayette yer verilmektedir. Bunlardan nüzul sırasına göre nazil olan ilk ayet, İsra suresinde, yeniden dirilişi inkâr eden Mekkeli müşriklerin; "Bizi kim tekrar hayata döndürebilir? sorularına verilen, "Sizi ilk defa yaratan döndürür."[157] cevabı ile yer almaktadır. Ancak burada ilk yara-

---

150 Yusuf, 12/101; İbrahim, 14/10; Şura, 42/11; Zümer, 39/46.
151 Beğavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud, *Meâlimu't-tenzîl*, thk.: Halid el-Akk-Mervan Sevvar, Dâru'l-Marife, I-IV, Beyrut 1987, III, 564; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VI, 472.
152 Kasas, 28/88.
153 Alusî, Mahmud b. Abdullah, *Rûhu'l-meânî*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, I-XXX, Beyrut ts., XXII, 161.
154 İnfitâr, 82/1.
155 Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 3972 (özetle).
156 Fâtır, 35/1.
157 İsrâ, 17/51.

tılış değil, ikinci defa, yani öldükten sonra dirilmeyi ifade eden bir yaratılış söz konusudur.

İnsanın yaratılması safhasına yer veren ikinci gurup ayetler vahyin beşinci yılında nazil olan Yasin ve Zuhruf surelerindedir. Yasin suresinde, elçilere inanan bir müminin ağzından; "Ben neyim ki beni yoktan var edene kulluk etmeyeyim?",[158] Zuhruf suresinde de Hz. İbrahim'in ağzından; "Ben yalnız beni yoktan var edene (kulluk ederim)."[159] şeklinde yer almaktadır. Aynı manaya gelmesi nedeniyle vahyin dokuzuncu yılında inen Hud suresindeki ayete de yer vermek istiyoruz. Ayet, peygamberliği karşılığında bir ücret talebinin doğru olmayacağını Hz. Hud'un ağzından; "Benim ücretim, beni yaratana düşer"[160] ifadeleri ile yer almaktadır.

İnsanın yaratılmasına yer verilen ayetlerden biri vahyin yedinci yılında nazil olan ayettir. Bu ayette Firavun'a karşı sihirbazlar; "Biz seni, bizi yoktan var edene tercih edemeyiz"[161] ifadeleri ile imanlarını ilân etmektedirler. Konu ile ilgili son ayet, fıtrat ayetinde yer aldığından ilgili ayette incelenecektir.

3-Göklerin Çatlaması ve Yarılması

Göklerin çatlayıp yarılması ile ilgili ayetlerde f-t-r fiili infitar, münfatır ve yetefattarne türevleri ile yer almaktadır. Konu ile ilgili ilk nazil olan ayet vahyin birinci yılında inen İnfitar suresinin ilk ayetidir. "Gök çatladığı zaman".

İnfitar, yarılmak demek ise de, yarılmanın başlangıcı olması daha çok uygundur.[162] F-t-r fiili, ilk yaratmayı ifade ettiği gibi, devam eden yaratmayı da ifade ettiğini izah etmiştik. Bunun yanında varlıktan sonra yokluk, ilk bozulma için meydana gelen çatlama ve yarılma için de yine bu kelime ve türevlerinin kullanıldığına şahit olmaktayız. Denilebilir ki, kevn ve fesat, varlıkların ilk defa yokluktan varlık sahnesine çıkışları ile yok olmaları murat edildiğinde bozulmanın başlayacağı ilk safha bu kelime ile ifade edilmektedir. Göklerin, yerin ve insanın ilk defa yaratılışında bu kelimeye yer verildiği gibi, fesadın, bozulmanın, kıyametin kopmasının ilk başlangıcı olan göklerin çat-

---

[158] Yasin, 36/22.
[159] Zuhruf, 43/27.
[160] Hûd, 11/51 (Yukarıdaki üç ayette Kur'ân'ın tebliğ metodunun önemli unsurlarına işaret edilmektedir. Birincisi Allah'ın insanları yoktan yarattığı, güç, kuvvet ve kudretin yegâne sahibi olduğu, dolayısıyla insanın da yalnız ona güvenip, ona kulluk edip, onun azabından sakınması gerektiği hususudur. Bunun yanında Allah adına yapılan tebliğ, gayret, hizmet ve çalışmaların karşılığını Allah'ın vereceğine olan imandır. Dolayısıyla Allah için yapılanların karşılığında süfli bazı dünyalıklar peşine düşmek, yapılan iyiliğin karşılığı olamayacağı gibi içinde yaşanılan toplumda da büyük bir itibar kaybına sebep olur).
[161] Tâhâ, 2072.
[162] Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 3632.

layarak yarılmasında da bu kelimeye yer verilmektedir. Kur'ân'ı Kerim'de kıyametin başladıktan sonra devam eden safhalarında yarılmanın, parçalanmanın nasıl olacağına dair: "O gün gök, bulutlar ile yarılacak"[163] , "Gök yarılıp da kızaran, yanan ve yağ gibi eriyen bir gül gibi olduğu zaman"[164], "o gün gök yarılmış, sarkmıştır"[165] ayetleri göğün yapısının bozulduğu, gökte bulunan cisimlerin harap olmaya yüz tuttuğunu ifade eden ayetlerden bazılarıdır.

Konu ile ilgili vahyin dördüncü yılında nazil olan diğer ayet, kıyametin kopmasını, daha ziyade olayın şiddet ve dehşetini ifade etmek için; "O günün şiddetinden gök çatlamıştır"[166] şeklinde yer verilmektedir.

Göğün çatlaması ile ilgili yer verilen yetefattarne şeklindeki fiil, vahyin dördüncü yılında nazil olan Meryem suresi ile on üçüncü yılında nazil olan Şûrâ suresinde yer almaktadır. Her iki surede de temsili bir ifade söz konusudur. Meryem suresinde; Allah'a çocuk isnat edenlere bu yaptıklarının büyük bir küstahlık olduğu bildirilmektedir. Rahman'a çocuk sahibi demenin ağırlığından nerdeyse göklerin çatlayacağı, yerin yarılacağı, dağların yere serileceğine[167] yer verilmektedir. Bu tasvir, Allah'a çocuk sahibi demenin, ne kadar büyük bir günah olduğunu canlandırmaktadır.[168] Şûrâ suresinde ise, Allah'ın heybet ve ululuğuna işaret etmek üzere; "Nerede ise gökler (onun azametinden) üstlerinden çatlayacak gibi (titreşiyorlardı)"[169] şeklinde geçmektedir. Bu ifade Allah'ın yüceliğini, eserlerini anlatmaktadır. Allah öyle yüksek, öyle büyük, öyle azametlidir ki, cismani yükseklik ve büyüklüğün timsali olan semalar, o yüksek gökler, onun celal ve azametinin heybeti altında üstlerinden çatlayıverecek gibi ezilip titremektedir.[170]

Kur'ân'ı Kerim'de fatr kelimesinin çoğulu olan fütur kelimesi sadece Mülk suresinde geçmektedir. Bu ayette Allah, göğü tabaka tabaka yarattığını, bu yaratmada bir uygunsuzluk olmadığını ifade ettikten sonra; "Gözünü bir kez daha çevir, hiç kusur görüyor musun?"[171] buyurmaktatır. Bu ayet; Allah'ın mülkünün genişlik ve büyüklüğünü, göklerin ve yerin yaratılışlarındaki düzen ve intizamın akılları hayrette bırakan mükemmeliyetini, kusursuzluğunu, tabaka-

---

[163] Furkan, 25/25.
[164] Rahman, 55/37.
[165] Hakka, 69/16.
[166] Müzzemmil, 73/18.
[167] Meryem, 19/90.
[168] Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, I-XII, İstanbul 1990, V, 402.
[169] Şura, 42/5.
[170] Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 4220–4221 (özetle).
[171] Mülk, 67/3.

ların, çeşitliliği ve parçalarının çokluğuyla beraber görünüm ve sisteminin kavranmaz ve ötesine geçilmez İlâhî kudret çemberi içindeki birliğini ve o muhit altında yaratılmış bakışların sınır ve nisbiliğini (göreceliğini) ve onun içinde ne kadar yükselirlerse yükselsinler üstüne ve dışına çıkmak için bir sınır, bir delik bulunmasına kullar tarafından imkân ve ihtimal olmadığını anlatmaktadır.[172]

H. Fıtrat Ayeti ve Yorumu

"Fıtrat" kelimesi Kur'ân'da sadece Rum suresinin otuzuncu ayetinde geçmektedir. Bu sure Mekke'de nazil olmuştur. Bir önceki ayette Hz. Peygamber'e, keyiflerine uyup bir türlü yola gelmeyen kimselere üzülmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Hemen devamında gelen ayette Allah, Resulünü teselli etmek, imanları konusunda ümitsizliğe düşenlere âhireti ispat ve şirkten uzaklaştırarak kalplerine imanı yerleştirmek için birliğine delalet eden şahitleri ve açık ayetleri getirmektedir.[173]

Bu ayetle ilgili fıtratın lügat anlamı ve bunun etrafında oluşan kavramları incelerken yeri geldikçe, konunun seyrine göre açıklamalarda bulunduk. Burada konunun bütün bir şekilde ele alınması için fıtrat ayetinin mealine, sonra da bu ayeti kelime veya kavramlara ayırmak suretiyle müfessirlerin yorumlarına yer verilecektir.

"Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah'ın yaratma yasasına (uygun olan dine dön) ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte doğru din odur. Fakat insanların çoğu bilmezler."[174]

Ayetin "Ekım vecheke" kısmını müfessirler şöyle yorumlamaktadırlar. Ya Muhammed! Rabbine itaat etmek üzere yüzünü ona çevir,[175] dinini yalnız Allah'a ait kıl.[176] Yüzünü ona çevirmek; dini ikame etmek,[177] insanın amelini ve dinini yalnız Allah için yapması[178] demektir. "Yüzünü çevir" sözü temsili bir ifadedir. Bir kimse bir şeye özel bir önem atfederse gönlünü, gözünü ve yönünü o tarafa doğru çevirir. Başka hiçbir tarafa itibar etmez. Yüzünü dine çevir demek; gönlünü, gözünü ve yönünü başka hiçbir şeye değil sadece bu dine döndür anlamındadır.[179] Burada özellikle "yüz" ifadesine yer verilme-

---

172 Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5182–5183 (özetle).

173 Alusî, *a.g.e.*, XXI, 39.

174 Rûm, 30/30.

175 et-Taberî, *a.g.e.*, XXI, 40; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VI, 300.

176 Beğavî, *a.g.e.*, III, 482; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *Tezkiretü'l-erîb fi tefsîri'l-garîb*, Mektebetü'l-Maarif, Riyad 1986, I, 72.

177 Beğavî, *a.g.e.*, III, 482.

178 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VI, 300.

179 ez-Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, thk.: Muhammed Abdüsselam Şahin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 2003, III, 463; en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed,

si; yüzün insanın bütün özelliklerini ve saygınlığını kendisinde toplamasındandır.[180]

Ayette geçen "Din" kelimesi hakkında Kur'ân'ı Kerim'de; "Allah'ın dini"[181] "hak din",[182] "halis din",[183] iki tanesi bu surede olmak üzere "kayyim=dosdoğru din"[184] olmak üzere din kelimesi değişik sıfatlarla yer almaktadır. Bu ayette geçen "din" kavramı hemen ayetin sonuna doğru ve bu surenin kırk üçüncü ayetinde "ed-dinü'l-kayyim" şeklinde vasıflandırıldığını görmekteyiz. Müfessirler ayetin başında yer alan "din" kavramı ile kastedilenin İslam dini olduğu görüşündedirler.[185]

"Hanifen" kelimesini, fıtrat ve hanif kavramı arasındaki ilişki konusunda izah etmiştik. Orada yer verdiğimiz konuyu özetlersek hanif; mensuh ve muharref bütün dinlerden yüz çevirerek[186] din ve itaat konusunda dosdoğru[187] ve samimi olarak[188] yüzü Allah'a döndürmek[189]ve ondan başkasından yüz çevirmek[190] anlamına gelmektedir.

"Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrat" cümlesinin içindeki kavramlara da önceki konularda değinmiştik. Ancak konumuzun esasını bu cümle içindeki fıtrat kavramı oluşturduğu için, bu kelime etrafında yapılan değerlendirmelere biraz daha yer verilecektir.

Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl, thk.: İbrahim Muhammed Ramazan, Dâru'l-Kalem, I-III, Beyrut 1989, III, 276; Alusî, *a.g.e.*, XXI, 39.

180 Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 24; Ebussuud, Muhammed b. Muhammed el-İmadî, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Muhammed Ali Sabih ve Evladüh, I-V, Mısır ts., VII, 60 (Kur'ân'ı Kerim'de içinde "vech=yüz" kelimesinin geçtiği birçok ayet vardır. Yüzün veya yüzlerin kararması veya beyazlaşması (Al-i İmran, 3/106–107; 16/57; 43/17), yüzlerin kötüleşmesinin (Mülk, 67/27) yanında; yüzlerine kara veya horluk bulaşmamak (Yunus, 10/26), yüzlerini kötü duruma sokmak (İsra, 17/7), yüzlerini ateş kaplamak (İbrahim, 14/50), yüzleri cehenneme yıkılmak (Neml, 27/90; 33/66) gibi insanın değişik özelliklerini yansıtan ayetler söz konusudur. Bunun yanında insanların özellikleri ve yapıp ettiklerinin yüzüne aksettiği, bu nedenle yüzlerinden tanınacaklarına dair ayetler de bulunmaktadır. Yüzlerinde secde izlerinden nişanları vardır (Fetih, 48/29), ayetinin yanında "vech" in eş anlamlısı olan "sima" kelimesinin kullanıldığı; suçlular simalarından tanınır (Rahman, 55/41) ayetleri insanların yaptıkları eylemlerinden ahirette tanınacaklarını ifade etmektedir).

181 Al-i İmran, 3/83.

182 Tevbe, 9/29.

183 Zümer, 39/3.

184 Rûm, 30/30, 43; Tevbe, 9/30; Yusuf, 12/40.

185 Mukatil, *Tefsir*, III, 11; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VI, 300; Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 24; Alusî, *a.g.e.*, XXI, 39.

186 Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 24.

187 et-Taberî, *a.g.e.*, XXI, 40.

188 Mukatil, *Tefsir*, III, 11; *es-Semerkandî, a.g.e., III, 11.*

189 el-Vahidî, *el-Vasît*, III, 433.

190 el-Vahidî, *el-Vecîz*, II, 842.

Fıtrat, insanların İslam dini üzere yaratılmış olmaları anlamına gelir ki bu da tevhittir.[191] Sonra Allah insanlardan yaratılışlarına uygun şekilde hareket edecekleri, ondan başka Rab tanımayacaklarına dair söz almıştı. [192] Her doğan çocuk da bu ikrar üzere dünyaya gelir. İşte Allah, kullarını kendisinin Rab ve müdebbir olduğunun bilgisi[193] ile yaratmaktadır. Bu özelliklerle doğan çocuk Allah'ın yarattıklarının farkına varmaya, dünyevî işleri de birbirinden ayırt etmeye başlar. Bu kabiliyetleri açıldıkça, kul yaratıcısını bilir ve bulur, şeriattaki güzelliği idrâk eder.[194]

Bu nedenle fıtrat, Allah'ı ve dini kabule hazır, İslam dininin emirlerini yerine getirmede sebat etmek anlamlarına gelmektedir.[195] Şayet insanlara müdahale edilmez ve yaratıldıkları hal üzere bırakılırlarsa onun gereğini yerine getirirler, İslam'dan başka din seçmezler.[196] İnsanları bu konuda saptıran, fıtrat hadisinde geçtiği üzere çevresi ve hanif hadisinde geçtiği üzere insan ve cinlerden olan şeytanlardır.

Fıtrat, yaratılmış olan her şeyin ilk başlangıcını ifade eder.[197] İlk defa yaratmaya başlayan Allah'tır. Mahlûkatı ilk defa yaratan odur. Bu nedenle (müdahale edilmez kendi haline bırakılırsa insan da dâhil olmak üzere) yaratılan her şey onu yaratıcı olarak tanır.[198]

Fıtrat kavramı din (Burada kastedilen İslam dinidir.) olarak da tarif edilmiştir. Bu durumda mana; insanları üzerinde yarattığı Allah'ın dinine uyun demektir. Çünkü "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" [199] ayetinde geçtiği üzere insanlar bunun için yaratılmışlardır.[200]

Bazı kimseler "Herkes kendi karakterine göre hareket eder"[201] ayeti ve fıtrat ayetini delil göstererek, insanların bazılarının hayır, bazısının ise şer tabiatlı olarak yaratıldıklarını; dolayısıyla insanların yaratıldıkları tabiatlarını değiştirmeye imkânları olmadıklarını, bu nedenle de eğitimin ve ahlakı güzelleştirmenin insan üzerinde hiçbir etkisi olamayacağını savunmaktadırlar. Bunun yanında ayetlerde

---

191 Mukatil, *Tefsir*, III, 11.
192 A'raf, 7/172.
193 el-Ferrâ, *a.g.e.*, II, 324; es-Sanânî, *a.g.e.*, II, 103; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 341; Beğavî, *a.g.e.*, VI, 269.
194 İbn Atıyye, Kadı Ebu Muhammed Abdulhak b. Galib, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, yy., XVI, Fas 1988, XII, 258.
195 en-Nesefî, *a.g.e.*, II, 1318; el-Cürcanî, Seyyid Şerif, *Kitabü't-ta'rifat*, Dâru'r-Reşad, Kahire 1991, s. 190; Ebussuud, *a.g.e.*, IV, 183.
196 Beydâvî, *a.g.e.*, IV, 335; en-Nesefî, *a.g.e.*, II, 1318; Ebussuud, *a.g.e.*, IV, 183.
197 Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, s.279.
198 el-Ferrâ, *a.g.e.*, II, 324.
199 Zariyat, 51/56.
200 Beğavî, *a.g.e.*, III, 482; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VI, 300; Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 24.
201 İsra, 17/84.

yaratılış itibariyle insanların farklı özelliklerde olduklarına yer verilmektedir. "Andolsun ki, biz onu dünyada beğenip seçmiştik, âhirette de o iyilerdendir."[202]; "Biz onları âhiret yurdunu düşünme özelliği ile temizleyip, kendimize halis (kul) yaptık. Onlar bizim yanımızda seçkinlerden, hayırlılardandır."[203]; "Andolsun biz, onları bir bilgiye göre âlemlere üstün kıldık." Ancak bütün bu hususlar hiçbir kimsenin çalışarak ve eğitim yoluyla faziletli bir insan olma kudretine mani değildir. Şayet böyle düşünülürse nasihatin, korkutmanın ve ahlak eğitiminin hiçbir kıymeti kalmaz. Bu durumda Kur'ân'da insanın mesuliyetine yer veren, "Herkes kendi kazandığına bağlıdır."[204]; "Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır"[205] ayetleri de atıl kalır.[206]

Fıtrat kavramı hakkında en geniş bilgiye Elmalılı Hamdi Yazır yer vermektedir. Ona göre fıtrat, her ferdin kendine has olan cüz'i yaratılışı değil, bütün insanların insan olmaları bakımından hepsinde ortak olarak bulunan genel yaratılıştır. İnsanın yaratılışta iki gözü bulunması asıldır. Bununla birlikte anadan doğma ama doğanlar da olabilir. Bu insanların üzerine yaratıldığı asıl fıtrat ve tabiatı değil, ikinci derecede görünür bir sebep olarak düşünülecek az görülen bir yaratılıştır. Ferdin cüzi yaratılışında herhangi bir sebeple eksiklik bulunabilirse de asıl fıtrat sağlıklı ve sağlam olarak yaratılmasıdır.

Bunun gibi bütün organların yaratılışında asıl olan bir fıtrat vardır ki, buna o organın menfaati, vazifesi, fonksiyonu, fizyolojisi yahut tabiatı denir. İnsanın nefsinin bütün meyillerinde yaratılış hikmetine uygun esaslı bir içgüdü, bir tabiat vardır ki, ona da fıtrat denir. Fıtrat hep hak ve hayra yönelik bir istikamet takip eder. İnsanın acıkması yeme ve içmeye meyletmesi, yaşamak içindir. Yoksa zehir yutmak için değildir. O zaman fıtrat bozulmuş, sapıklığa düşülmüş olur. İnsanın ruh ve zekâsının, fıtratının aslı da Hakk'ı tanımak ve gerçek yaratanından başkasına kul olmamak içindir. İnsana ruh, yanlışı duysun, şeytana uysun diye değil, gerçeği ve iyiliği duysun, aslını ve sonra döneceği yeri ve ona karşı vazifesini bilsin diye verilmiştir. Nitekim fıtrat üzere olan ruhlar yalanı, eğriliği bilmez. Eğrilik meyli sonradan gelip geçici olarak kazanılan bir azmanlıktır. İnsanın, insan olma yönüyle asıl fıtratı, yaratıcısına boyun eğmesi ve ona kulluktur. Dinsizlik fıtrata aykırı bir sapıklık olduğu gibi, Al-

202 Bakara, 2/130.
203 Sad, 38/46–47.
204 Tur, 52/21.
205 Bakara, 2/286.
206 el-İsfehânî, *Tafsîl*, s. 155. Bu konuda; kul fiilinin halikıdır veya kul kesb eder Allah yaratır gibi Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet arasındaki tartışmaları görmek isteyenler ilgili konulara bakabilir.

lah'tan başkasına tapmak da öyledir. Fıtrat dini, Allah dini, haniflik, İslam'dır.[207]

"La tebdîle li halki'l-lah" Allah'ın yaratışında hiçbir değişme yoktur. Müfessirler Allah'ın yaratması kavramını şöyle tefsir etmişlerdir. Allah'ın dininde,[208] Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtratta değişiklik yapılamaz.[209] Buradaki "değiştirmeyin" ifadesi kendisinden sonrasına delalet eder. Yani Allah'ın dinini değiştirmeyin demektir.[210] Yahut dinin itikat ile ilgili hükümlerini değiştirmeyin.[211]

Allah'ın size verdiği temiz yaratılışı değiştirmek veya bozmak size yakışmaz.[212] Yaratılış cihetiyle size verilen özelliklerinizi değiştirmeyin.[213]Allah'ın mahlûku Allah'ın kullarıdır. Allah'ın kullarını Allah'tan başkasına kul olmaya çevirmek doğru değildir.[214] Allah'ın fıtratı olan ezelden getirdiğiniz imana sarılın ve imanınızı takviye edin. Aslî fıtrat olan tevhidi şirkle, ibadeti günahla değiştirmeyin.[215] "İşte doğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler".

Buradaki hilkat daha ziyade ayetin baş tarafındaki fıtrat kavramı ile özdeş kavram olarak ifade edilmektedir. Bu durumda hilkat, yaratılışta Allah'ın kullarına verdiği safiyeti ifade etmektedir. Belki bu ifade ile insanların yaratılışına müdahale edilerek onların doğuştan getirdikleri kabiliyetlerin değiştirilemeyeceği ifade edilmektedir. Bu özellikler geliştirilebilir veya köreltilebilir. Ancak bunlara yaratılışta müdahale etme imkânının insana verilmediği ifade ediliyor olabilir.

Sonuç

Göklerin, yerin (kâinatın) ve kendisinin yaratılışı ve bunun hikmetleri her dönemde insanın ilgisini çeken önemli bir konudur. Tarih boyunca bu hususta pek çok fikir üretilmiştir. Kur'ân da ilahlık vasfının en önemli özelliğinin yaratma olduğunu vurgulamaktadır. Bu konuda ilk yaratma, ikinci kez yaratma, yeniden yaratma, son yaratma gibi yaratmanın değişik safhalarına yer verilir

Yoktan yaratma veya yaratılışın ilk safhasını ifade eden en önemli iki kavram bedi' sıfatı ile "f-t-r" fiili ve onun türevleridir. Yaratılışı ifade eden f-t-r kökünden türeyen bütün kelimeler Mekkî sure-

---

207 Elmalılı, *a.g.e.*, 3822–3823 (sadeleştirilerek).
208 Mukatil, *Tefsir*, III, 11; es-Sanânî, *a.g.e.*, III, 103; el-Vahidî, *el-Vasît*, III, 433.
209 İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 341.
210 en-Nesefî, *a.g.e.*, II, 1319.
211 Ebu Hayyan el-Endelusî, Muhammed b. Yûsuf, *Bahru'l-muhît*, Dâru'l-Fikr, I-XI, Beyrut 1992, VIII, 389.
212 ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, III, 464.
213 Ebu Hayyan el-Endelusî, *a.g.e.*, VIII, 389.
214 Fahruddin er-Râzî, Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-ğayb*, Dâru'l-Fikr, I-XVI, Beyrut 1994, XIII, 121.
215 Hâzin, Alaaddin Ali b. Muhammed, *Lübâbu't-te'vîl fî meâni't-tenzîl*, Dâru'l-Marife, I-IV, Beyrut ts., III, 433.

lerde yer almaktadır. Bu kavramların geçtiği yerlerde yaratan Allah, yaratılan gökler, yer ve insanlar olmak üzere fiil yalnızca Allah'a izafe edilmektedir. Kur'ân'daki bu kavramlar göz önüne alındığında lügatler, Kur'ân kelimeleri üzerine yapılan çalışmalar ve tefsirlerde yer alan genel kabul şudur: Allah'ın yaratması alet, madde, zaman, mekân, bir varlıktan, bir oluşumdan veya bir noksanlıktan kemale gitme durumu olmadan bir defada yoktan, örneği ve benzeri bulunmadan bir şeyi yoktan var etmek (icat) ve eşi, benzeri olmayan bir şeyi yaratmak (ibda') anlamında bir yaratmadır. İlk icat ve var etmeye fatr, ilk varlığa ait duruma da fıtrat adı verilir. Bu fıtratın devamı içindeki uyuma da tabiat ismi verilir. Her varlık kendi karakteri ve kendisi için belirlenen yasaya göre hareket etmektedir.[216] Bütün varlıklar hangi özelliklerle ve hangi gayeyi yerine getirmek üzere yaratılmışlarsa bunun dışına çıkamazlar. Buna fıtratullah veya sünnetüllah denilir.

Fatr veya fıtrat, bir şeyi yoktan ve örneksiz olarak ilk defa yaratmak anlamına geldiği gibi, ikinci defa, yani öldükten sonra dirilmeyi ifade eden bir yaratılış anlamına da gelir. Göklerin, yerin ve insanın ilk defa yaratılışında bu kelimeye yer verildiği gibi, bozulmanın, kıyametin kopmasının ilk başlangıcı olan göklerin çatlayarak yarılmasında da bu kelimeye yer verilmektedir. Bunun yanında birbirini takip eden, devamlı bir yaratılışı da ifade eder. Allah hem bütün fıtratları yaratır hem de onların varlıklarını sürdürebilecekleri imkânları onlara bahşeder. Bu durum, varlıkların devamını sağlamada Allah'ın onlar üzerine koyduğu bir kanunudur. Kâinattaki bu dönüşüm ve değişim, ölüm ve diriliş, öldükten sonra dirilişe de işaret etmektedir. Her ölüm, yeni bir oluşuma gebedir.

Fıtrat kelimesi insanın yaratılışı için de kullanılan önemli bir kavramdır. İslam bilginleri bu kavrama farklı anlamlar yüklemişlerdir. İlk dönem İslam âlimleri fıtrat kavramını genelde İslam olarak tarif ederler. Bunda konu ile ilgili ayet ve hadislerin büyük etkisi olmuştur. Fıtratın doğuştan insana verilen bir kabiliyet, bir özellik olduğunu söyleyenler olmuştur. İnsanı yoktan var eden Allah, kendisini bilip tanıyacak, ona ve indirdiklerine imanın gerekli olduğunu bilecek bir kabiliyette yaratmıştır. Bir başka yorum olarak fıtrat, insanların doğuştan getirdikleri safiyettir. Böylece doğan her çocuk, günahsız olarak doğar, çevresinden kötüye doğru yönlendirilmezse iyiliğe yönelir. İnsanlar doğuştan değil daha sonra yaptıkları iyi/kötü amelleri sebebiyle mümin/kâfir olmaktadırlar.

Fıtrat kavramı hadislerde de konu edilmektedir. Fıtrat hadisi, çocuğun çevresinin iyi oluşturulması gerektiğine vurgu yapmakta, eğitim ve öğretimin insanın şekillenmesindeki önemine işaret etmek-

---

[216] İsra, 17/84.

tedir. Bunun dışında beş veya on şeyin fıtrattan olduğu gibi hadislerle, yaratılıştan getirilen insan olmanın fiziki özelliklerine yer verilmekte ve bu hususlara riayet etmeyen kimselerde insana ait bir görüntünün kalmayacağına dikkat çekilmektedir.

Sonuç itibariyle f-t-r ve türevleri, bunun yanında ilk yaratmanın en önemli kavramı olan fıtrat, bütün yaratıklara ilk başta yaratıcı tarafından verilen genel kabiliyet ve ehliyet olarak ifade edilebilir.